

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІШКІ ІСТЕР
МИНИСТРЛІГІ
М.БӨКЕНБАЕВ атындағы АҚТӨБЕ ЗАҢ
ИНСТИТУТЫ**

**Психология
Оқу-әдістемелік құралы**

Ақтөбе, 2024

ӘОЖ 159.9

КБЖ 88.4

Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының Ғылыми кеңесінде басып шығаруға ұсынылды

Пікір берушілер:

Е.М.Баймұханов - Қазақстан Республикасы ІІМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының КПДЖПО басқару кафедрасының бастығы полиция полковнигі.

Ч.К.Утегенов - Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты ПО ӘҚ кафедрасының оқытушысы, философия докторы (PhD).

А.Е.Шамғанова «Психологиялық даярлық негіздері»: Оқу-әдістемелік құралы – Ақтөбе: Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты, 2024. – 84 б.

ISBN 978-601-7003-48-8

«Психологиялық даярлық негіздері» пәнінде келесі негізгі мәселелер - психологиялық даярлықтың теориялық негіздері – адамның психологиялық тұрақтылығын, сенімділігін және бейімделу қабілетін дамытуға бағытталған негізгі ұғымдар мен теориялар.Эмоционалдық және стресске төзімділік – түрлі жағдайларда психологиялық тұрақтылықты сақтау әдістері, стресс пен қорқынышты басқару дағдылары.Кәсіби және жеке тұлғалық даярлық – мамандыққа байланысты психологиялық дайындықтың ерекшеліктері, өзін-өзі дамыту және өзін-өзі реттеу жолдары.Когнитивтік және мотивациялық аспектілер – зейінді шоғырландыру, шешім қабылдау, мақсат қою және мотивацияны арттыру стратегиялары.тиімді коммуникация, көшбасшылық қасиеттер, командада жұмыс істеу дағдылары қарастырылды.

Оқу құралы Жоғары оқу орындарының білім алушыларына, магистранттарға, доктаранттарға және тақырып бойынша қызығушылық танытқан ізденушілерге арналған.

ӘОЖ 159.9

КБЖ 88.4

МАЗМҰНЫ

- 1.Кіріспе
2. Ішкі істер органдары қызметкерлерінің психологиялық қасиеттерін кәсіби дамыту
3. Даулы жағдайлардың алдын алу психологиясы, ПО қызметкерлерінің қызметінде олардың алдын алу және шешу
4. Құқық қорғау қызметіндегі экстремалдық жағдайлар мен дағдарысты ахуалдар
5. ПО қызметкерлерінің қарым-қатынас мәдениеті мен мінез-құлқы
- 6.ПО қызметінде профайлинг әдістерін қолдану.

Кіріспе

Қазіргі заманда адамның кәсіби және жеке өмірінде табысқа жетуі үшін психологиялық даярлықтың маңызы зор. «Психологиялық даярлық негіздері» пәні тұлғаның эмоциялық тұрақтылығын, өзін-өзі реттеу қабілетін, шешім қабылдау дағдыларын және қарым-қатынас мәдениетін дамытуға бағытталған.

Бұл пәннің мақсаты – адамның түрлі өмірлік және кәсіби жағдайларда психологиялық тұрақтылығын қамтамасыз ететін негізгі теориялар мен әдістерді меңгерту. Психологиялық даярлық адамның ішкі ресурстарын тиімді пайдалануына, күйзеліске төзімділігін арттыруға және өзін-өзі дамытуына ықпал етеді.

Пәннің негізгі міндеттері:

Психологиялық даярлықтың теориялық негіздерін қарастыру;

Эмоциялық интеллект пен өзін-өзі реттеу қабілетін дамыту;

Стресс пен күйзелісті басқару әдістерін үйрету;

Кәсіби және жеке тұлғалық өсуге бағытталған психологиялық дағдыларды қалыптастыру;

Коммуникативтік қабілеттерді жетілдіру және тиімді қарым-қатынас жасау жолдарын қарастыру.

Психологиялық ғылымның қазіргі заманғы жағдайын оның дамуындағы маңызды өрлеу кезеңі деп бағалауға болады. Соңғы он жыл ішінде

психологиялық зерттеулер майданы кеңейіп, жаңа ғылыми бағыттар мен тәртіптер пайда болды. Психология мәселесінде зерттелімдер ортасы кеңіп, олардың түсінік аппараттары өзгерді. Зерттеулердің әдістері мен әдістемелері жетілуде. Кәсіптік қызметінде негізгі заңдар мен құқықтық актілерді тыңдаушыларды қалыптастыра отырып, өздігінен қызметке қолдануын жетілдіру. Қызмет бағытында қоғамдық қауіпсіздік пен құқықбұзушылықты болдырмау мақсатында өз білімін, біліктілігі мен дағдыларын қалыптастыру.

Жыл сайын құқық қорғау органдарының қызметкерлері жедел-қызметтік міндеттерді шешу үшін психологиялық-педагогикалық білімді, психологиялық әсер ету әдістерін меңгеру, талдау, болжау және т.б. дағдыларды белсенді қолданады. Құқықтық психология мен педагогика негіздерін меңгерген полицейлер алға қойған мақсатқа неғұрлым табысты қол жеткізеді, төтенше жағдайларда заңды және жедел әрекет етеді. Осыған байланысты «Психологиялық даярлық негіздері» оқу пәнінің маңызы артып келеді.

Құқықтық психология бойынша білім негіздерін, ПО қызметкерлеріне қойылған міндеттерді ойдағыдай орындау үшін қажетті арнайы дағдылар мен дағдыларды меңгеру.

№1 тақырып. Ішкі істер органдары қызметкерлерінің психологиялық қасиеттерін кәсіби дамыту

Түйсіктер адамға қоршаған орта мен өз тәнінің сигналдарын қабылдап, олардың қасиеттері мен белгілерін бейнелеуге мүмкіндік береді. Олар адамды төңіректегі дүниеге байланыстырып, негізгі таным көзі ретінде қызмет етеді, солар арқасында адамның даму мүмкіндігі ашылады. Бірақ аталған тұжырымдардың айдан анықтығына қарамастан, философия тарихында олар бірнеше рет күмәндікпен сынға алады. Сонымен, түйсік дүние хақындағы біздің барша білімдеріміздің бастау көзі. Сезім мүшелеріне әсер етуші объектив заттар мен құбылыстар тітіркендіргіштер деп аталады да, ал олардың әсерінен сезім мүшелерінде туындайтын құбылыс тітіркену деп қабылдайды.

Ес дегеніміз сыртқы дүние заттары мен құбылыстарының адам миында сақталып, қайтадан жаңғыртылып, танылып, ұмтылуын бейнелейтін процесс немесе өткен тәжірибемізден қалған іздерді жадымызда қалдырып, сақтап, кейін бұрын білгендерімізді жойып алмастан, оларды қайта танып, жаңғыртумен ақпарат топтастыруымыз ес деп аталады.

Есте сақтау адам есінде қалдырғанды біршама уақыт аралығында жадта сақтап тұру қабілетіне ие. Есте сақтау ес процесінің құрылымдық бөлігі ретінде өз заңдылықтарына бағынады. Есте сақтау динамикалық (қозғалмалы) және статикалық (тұрақты) түрде көрінуі мүмкін. Динамикалық есте сақтау

мезетті қызметтік есте орын иелеп, ал статикалық ұзақ мерзімді есте әрекетке келеді. Динамикалық есте сақтауда жатталған материал өзгеріске түсе бермейді, ал тұрақты есте, керісінше, қайта құрылып, өңделеді.

1. Тұлғаның танымдық процестерінің психологиялық мінездемесі

Түйсіктер дегеніміз дүниедегі заттар мен құбылыстардың біздің сезім мүшелерімізге әсер ету нәтижесінде пайда болып, сол заттар мен құбылыстардың жекелеген қасиеттерінің миымызда бейнеленуі.

Түйсіктер – бұл алғашқы психикалық таным үрдістерінің бірі, олар көп жағдайда затты қабылдаудың құрамына кіреді.

Түйсік сапасы – нақты түйсік түрінің оны басқа түйсіктерден ажырататын және сол түйсік шеңберінде көрініс беретін дара негізгі ерекшелігі. Түйсіктердің осы формаларының шексіз саналуандылығын дәлелдейді.

Түйсік қарқыны – түйсіктің сандық сипатын білдіре отырып, өз кезегінде әсер етуші тітіркендіргіштің күші және рецептордың қызметтік жағдайымен анықталады.

Түйсік ұзақтылығы – түйсіктің уақыт аралығына байланысты сипаты. Бұл қасиет сезім мүшесінің қызметке жарамдылық қалпымен анықталады да, негізінен, тітіркендіргіш әсерінің уақыт созыңқылығы мен қарқынына байланысты келеді.

Тітіркендіргіштердің сезімдік мүшеге әсер етумен түйсік пайда бола қалмайды, ол үшін біршама жасырын уақыт өтуі қажет.

Түйсінулердің өзара әрекет етуі – басқа сезім органдары тітіркендіргіштердің әсерімен анализатордың сезгіштігінің өзгеруін түйсінулердің өзара әрекеті деп атайды.

Сенсибилизация – анализаторлардың және жаттығулардың өзара әрекет ету нәтижесінде сезгіштердің артуын айтады. Сенсибилизация – тітіркендіргіш әрекетінің ықпалымен жүйке орталықтары сезгіштігінің артуын көрсететін психикалық құбылыс. Адамның барлық стимулдарға сезгіштігі бірдей емес, тек белгілі бір оқиғаға немесе жағдайға басқаларының сезгіштігі артып отырады.

Синестезия – (грек тілінен аударғанда – қосарласқан түйсік) кейбір адамдардың түйсінулерінде синестезия деп аталатын құбылыс байқалады. Бұл екі түйсіктің біртұтас түйсікке бірігуі. Синестезияда түйсіктердің біреуінің қазіргі сәтте тікелей әсер ететін тітіркендіргіші болмайды, ол қайта жаңғырады.

Түйсіктердің ең ірі және маңызды түрлерін үш топқа жіктеу қабылданған:

Интероцептік – түйсіктер дененің ішкі процестеріне байланысты, яғни ішек, қарын, жүрек, қан тамырлары мен басқа да ішкі құрылым қатпарларындағы тітіркенулерді миға жеткізіп отырады. Түйсіктердің бұл тобы тірі ағзаларда пайда болу жағынан ең ежелгілерден әрі өте қарапайым түрі.

Проприоцептік – түйсіктер дененің кеңістіктегі қалпы жөніндегі ақпараттармен қамтамасыз етіп, адам қозғалысының сезімдік негізін құрап, оларды реттеп отырады. Бұл түйсіктер тобының шеткі рецепторлары бұлшық еттер мен буындарда ерекше жүйе тәндері формасында берілген. Осы жүйкелік тәндерде пайда болатын қозулар бұлшық еттер созылғанда, буындар қалпы өзгергенде туындайтын түйсіктерді бейнелейді. Экстероцептік – түйсіктер ең үлкен түйсіктер тобын құрайды. Бұл түйсіктердің қызметі сыртқы дүние ақпаратын адам сезіміне жеткізу және қоршаған ортамен үздіксіз байланысты орнату. Барша экстероцептік түйсіктер тобы шартты түрде аралық және түйісу түйсіктері деп аталған екі бөлікке жіктеледі.

Түйсіктің түрлері:

Көру түйсіктері – көру түйсіктеріне түсті және жарықты білдіретін түйсіктер жатады. Біздің түйсінінентін түстеріміз хроматикалық және ахроматикалық болып екіге бөлінеді. *Хроматикалық* түстерге кемпірқосақтың түстері жатады: қызыл, сары, жасыл, көк, қара көк, күлгін. Бұл түстердің арасында хроматикалық түстердің көптеген белгілері кездеседі. *Ахроматикалық* түстерге ақ, қара және олардың арасында орналасқан барлық қоңыр түстер жатады.

Есту түйсіктері – бұл дыбыстарды түйсіну. Дыбыстар екі түрге бөлінеді: музыкалық дыбыстар (әннің әуендері, музыкалық аспаптардың дыбыстары) және шулы дыбыстар (сылдырлау, ысқырық, тарсылдау,

гүрсілдеу және т.б.). дыбыстар қарапайым және күрделі болып бөлінеді. Қарапайым дыбыстар тон деп аталады.

Иіс түйсіктері – иіс органдарына ауыз қуысының жоғары бөлігінде орналасқан иіс жасушалары жатады. Иіс анализаторы үшін тітіркендіргіштер болып табылатын иіс шығатын заттардың бөлшектері ауыз қуысына ауамен бірге енеді. Иістер өз сапасы жағынан көптеген және және әр түрлі болып келеді. Жинақталған иістің жіктелуі әлі де жасалған емес.

Дәм түйсіктері – дәм түйсінулеріне тәттіні, қышқылды, ащыны, тұздыны түсіну жатады. Осы негізгі дәм түйсінулерінен басқа жинақталған жіктелуі жоқкөптеген әр түрлі дәм түйсінулері болады. дәм түйсінулері иіс түйсінулері сияқты белгілі дәмге тән заттар мен құбылыстар бойынша аталады.

Тері түйсіктері – тері түйсіктеріне түйсіктердің екі обы жатады: сипай сезу және температуралық. *Сипай сезу түйсіктері* – бұл түйсіктер сипай сезу немесе тактильдік түйсіктер, сонымен қатар тегістік және бұдырлық түйсіктер. Сыртқы тітіркендіргіштердің күшеюінен денеге тию түйсігі қысым түйсігіне көшеді, ал тітіркендіргіштердің одан әрі күшеюіне қысым түйсігі ауыру түйсігіне айналуы мүмкін. *Температуралық түйсіктерге* жылылық пен салқындық түйсіктерін жатқызуға болады.

Бұлшық ет, қозғалыс түйсіктері – бұлшық ет, қозғалыс түйсіктері немесе кинестетикалық түйсінулер. Осы топтағы түйсінулерге қысым, қарсы тұру және

жекелеген органдардың қозғалысының түйсінулері жатады.

Статикалық түйсіктер – дегеніміз кеңістіктегі біздің денеміздің жағдайы және оның тепе-теңдігін сақтауды айтады. Кеңістіктегі дедені түйсінудің және оның тепе-теңдігін сақтаудың рецепторы құлақтың ішкі бөлігінде орналасқанжарты дөңгелек арналар болып табылады. Ағзаның тепе-теңдігін реттеу негізінен автоматты, реффлекторлық түрде іске асады. Біздің денемізде белгілі бір жағдайда тепе-теңдік бұзылғанда ерекше айқын түйсініледі.

Органикалық түйсіктер – органикалық түйсіктерге аштықты, шөлдеуді, тоюды, денсаулықты, ауру жағдайды, сергектікті, шаршауды түйсінулер жатады. Органикалық түйсінулердің үлкен бөлігі сараланбаған, шашыраңқы сипатта болады. бұл түйсіктердің рецепторлары ішкі органдардың қабырғасында орналасқан: өңеште, қарында, ішекте, қан тамырларында, өкпеде және т.б. органикалық түйсінулер көбіне эмоционалдық толығыулармен ерекшеленеді.

ПО қызметкерлерінің қабылдау және түйсік түрлерінің мінездемесі.

Қабылдау дегеніміз – дүниедегі заттар мен құбылыстардың біздің сезім мүшелерімізге әсер ету нәтижесінде пайда болып, сол заттар мен құбылыстардың тұтас қасиеттерінің адам санасындағы бейнесі. Қабылдаудың құрамына әр

уақытта да түйсіктер кіреді, біз белгілі түсі, иісі, түрі, температурасы және т.б. қасиеттері бар заттарды қабылдаймыз. Біз сонымен қатар заттар мен құбылыстарды кеңістік пен уақытта қабылдаймыз.

Қабылдаудың зат түрінде болуы бұл туа біткен сапа емес, ол тәжірибелік қызметте бағдарлаушы және реттеуші қызметті атқарады. Қабылдаудың зат түрінде болуы заттың өзімен байланысты қамтамасыз ететін нәтижесінде, әр уақытта сыртқы қозғалыс үрдістерінің негізінде қалыптасады.

Зат түрінде болу қабылдаудың сапасы ретінде мінез-құлықты реттеп отыру да ерекше рөл атқарады. Зат түрінде болу болашақта перцептивтік үрдістердің өзін, яғни, қабылдау үрдістерін қалыптастыруда орны ерекше. Сыртқы дүние мен оны бейнелеудің арасында алшақтық болғанда, субъектіні дұрыс бейнелеуді қамтамасыз ететін қабылдаудың жаңа тәсілдері іздестіріледі.

Қабылдаудың ерекшеліктерінің бірі – тұтастығы. Біздің сезім мүшелерімізге әсер ете отырып, заттар мен құбылыстардың жекелеген қасиеттерін бейнелейтін түйсіктерден айырмашылығы – қабылдау заттың тұтас бейнесі болып табылады.

Қабылдаудың тұтастығы мен оның құрылымдығы байланысты. Қабылдаудың тұтастығы мен құрылымдылығының қайнар көздері, бір жағынан, бейнеленетін нысандардың өзінің ерекшеліктерінде жатса, екінші жағынан, адамның заттық қызметінде жатыр.

Қабылдаудың тұрақтылығы – қабылданатын заттың физикалық жағдайларының өзгеруіне қарамастан, қабылданатын заттың бейнесі тұрақты болуын қабылдаудың тұрақтылығы деп атайды.

Қабылдаудың танымалдылығы – дегеніміз адамның қабылдауының бұрынғы тәжірибесі, оның бағыттылығы, бейімділігі және қызығулары сезім органдарының қызметіне әсер етуі.

Апперцепция – қабылдаудың жеке тұлғаның ерекшеліктеріне, оның өткен тәжірибесіне, мамандығына, қызығуына тәуелділігі. Адам қабылдауының құрамына енгізілетін психиканың мазмұнын апперцепция деп атайды.

Динамикалық стереотип дегеніміз – қайталаудың нәтижесінде бекітілген уақытша жүйелік байланыстардың қалытасқан жүйесі, оның негізінде бас ми қыртысындағы қозу мен тежелу алаптарының бөлінуі жатады.

Қоршаған ортаның заттары туралы абсолюттік түрде дұрыс түсінік бере бермейді. Осындай теріс, өзгерген түрде қабылдауды иллюзия деп атайды. Көру иллюзияларының табиғаты әлі де анықталып болған жоқ. Сондықтан да ол қабылдаудың кейбір ерекшеліктерінің салдарынан болса керек.

Жарық пен бояудың иллюзиясы. Кейде заттарды қабылдауда қателесу болады. теріс қабылдаулар (иллюзиясы) әр түрлі анализатордың қызметінде байқалады. Көп жағдайда көру иллюзиясында қателесу жиі кездеседі.

Контраст (қарама-қарсы) иллюзиясы тәжірибеде жиі кездеседі.

Салмақ иллюзиясы – көлемі жағынан кішкентай зат, бірақ салмағы жағынан бірдей үлкен затпен салыстырғанда өте ауыр болып қабылданады.

Уақыт пен кеңістікті қабылдау. Кеңістік пен уақыт – материя дамуының негізгі түрлері, заттар мен құбылыстар кеңістіктен орын алады да уақытқа байланысты өзгереді.

Монокулярлық қабылдау (бір көзбен қарау) – кеңістікті монокулярлық қабылдау толық еместігімен, дәл еместігімен ерекшеленеді.

Биокулярлық қабылдау – заттар мен құбылыстарды екі көздің көмегімен қабылдау.

Конвергенция – бақыланатын объектінің бейнесі екі көзге бірдей мейлінше жақсы көрінетін алаңға келетіндей етіп көздердің қиысуы.

Зейін сөзі сонымен бірге біздің ой-санамыздың белгілі іс-әрекетке шоғырлануы мен шому мағынасын да білдіреді. Адам алдында тұрған міндет неғұрлым қиын болса, зейін де соғұрлым күшті әрі өткір болып, ал жұмыс қиындығы болмағанда, зейін салудың күші де кемірек келеді.

Өз кезегінде зейін шоғырлануы ой-сананы қажетсіз объекттердің бәрінен ауыстыра алумен де байланысты. Зейін күші толығымен нақты бір істің шешіміне бағышталған шақта, төңіректегі қалған заттардың бәрі біз үшін елес күйінде байқалады.

Зейін – бұл кісінің сөзімдік, ақыл-ес және қимылдық белсенділігін көтеруге қажет дүниелік не идеалды нысанға сананың бағытталуы және шоғырлануы.

Өзінің пайда болуы мен іске асу жағынан, әдетте, зейін ырықсыз және ырықты болып екі түрге бөлінеді. Ырықсыз зейін – ең қарапайым және адамда алғашқы көрінетін психикалық процесс, оны сонымен бірге енжар, еріксіз деп те атайды, себебі ол адамның алды алдына қойған мақсатына тәуелсіз туындайды әрі әрекетке қосылады. Орындалып жатқан іс адамды өзінің қызықтылығы және тосындылығымен еріксіз баурап алады. Ырықсыз зейіннің пайда болу себептері әртүрлі, олар іс әрекет иесінің дене-тәндік, психофизиологиялық және психикалық кейіп қалпымен байланысты келіп, өзара ықпалды қатынасынан туындайды. Ол себептерді бірнеше категорияға келтіріп қарастыру мүмкін.

Адамның көңіл-күйіне, мұқтаждық-қажетсінуіне сәйкес тысқы тітіркендіруші әсерлер ырықсыз зейін туындаушы себептердің үшінші тобын құрайды. Мысалы, аш адам мен тоқ адамның тағам жөніндегі әңгімені, болмаса оның иісі мен дәмін қабылдауы бірдей емес.

Ырықты зейіннің ырықсыз зейіннен ерекшелігі оның саналы мақсатқа тәуелді келуі. Зейіннің бұл түрі адам еркімен тығыз байланыста болып, оның еңбектік күш салуларының нәтижесінде пайда болады, сондықтан да ырықты зейін ерікті, белсенді, ниеттелген деп те сипатталады. Қандай да бі шешімді қабылдай отырып,

біз іске кірісеміз, сол іс біз үшін тап сол мезетте ұнамаса да оған саналы зейін қойып, оны орындауға өзімізді мәжбүрлейміз. Ырықты зейіннің басты қызметі психикалық процесс ағымын белсенді түрде реттеп бару.

Зейіннің шоғырлануы оның белгілі бір нысанға бағыттталып, онда қандай да топталу күші мен дәрежесі, яғни психикалық немесе саналы әсерекетінің толығымен қажетті нүктеге шөгуі. Зейіннің шоғырлануы ми қабығындағы қозу ошағының доминанттық қызметімен тікелей байлансты.

Зейіннің бөлінуі деп адамның өз зейіннің ауқымында бір уақытта бірнеше әртүрлі нысандарда ұстай алу қабілетін түсінеміз. Осы қабілетіне орай әр адам бір уақытта өзара байланыспаған жеті іспен шұғылдана алады екен.

Зейіннің ауысуы зейіннің бір нысаннан екіншісіне саналы және байыпты өтуін білдіреді. Зейіннің ауысу қасиетінен біз қоршаған ортаның өзгермелі, күрделі жағдайында жылдам бағыт-бағдар тауып отыру мүмкіндігіне иеміз. Зейін ауыстырудың жеңіл не қиын болуы әр адамға әртүрлі болып, белгілі шарттарға тәуелді келеді.

Зейін көлемі ерекше құбылыс. Адам бір уақытта әртүрлі заттар жөнінде теңдей ойлап, әрқилы жұмыстарды орындауы мүмкін емес. Осыдан сырттан келіп жатқан ақпараттарды адам өзінің өңдеу мүмкіндіктеріне орай топтап, жіктеледі. Сондай-ақ, адамның бір уақытта өзара байланысы жоқ бірнеше

нысандарды қабылдау мүмкіндігі де шектеулі. Осы шектер арасын танып, қабылдауы адам зейінінің көлемін білдіреді.

Зейіннің алаңдаушылығы бұл зейіннің бір нысанынан екіншісіне ырықсыз ауысуы. Мұндай ауысу қандай да іспен шұғылданып отырған адамға тыс тітіркендіргіш әсерлерінің ықпал етуінен туындайды. Алаңдау сыртқы және ішкі болып бөлінеді. Сыртқы алаңдаушылық субъектке тысқы, қоршаған орта жағдайларының әсер етіп, тырықты зейіннің ырықсыз зейінге ауысуынан болады. Әсіресе адамды алаңдататын жағдайлар заттар мен құбылыстардың кенеттен пайда болып, күшті өзгермелі әрі жедел әсер етуіне байланысты. Зейіннің ішкі алаңдауы көңіл күй, толғаныс нәтижесінде туындайды, орындалатын іске қызықпаудан, жауапкершілікті сезінбеуден келіп шығады. Шәкірт өзінің оқу жұмысымен байыпты әрі тиімді шұғылдануы үшін оның болмысындағы сабақтан алаңдататын көңіл күйзелістерін (ашу, ыза, қорқу) басып отыру керек.

Зейіннің шашыраңқылығы деп адамның ұзақ уақыт аралығында өз зейіні мен назарын нақты затқа бағыттап алмауын айтамыз. Шашыраңқылықтың екі түрі белгілі: жалған және шын.

Жалған шашыраңқылық адамның бір іске өте беріліп, өзін тікелей қоршаған заттар мен құбылыстар әсеріне елеңдемеуі. Мұндай шашыраңқылық әсіресе шығармашылық жұмыстарымен шұғылданатын адамдарда көп кездеседі. Адамның ішкі жан-күйі

бағытталуынан болатын шашыраңқылықтың қызметке онша зияны жоқ, солайда болса, оның қоршаған ортада бағдар алып жүруінде біраз кедергі жасайды.

Шын шашыраңқы зейіннің себептері әртүрлі. Бұларды біліп қою тұлға үшін міндетті талап. Бұлар:

- 1) жүйке жүйесінің жалпы зақымдануы;
- 2) қан аздылық;
- 3) мұрын, тамақ сырқаттарынан миға оттегінің жеткілікті келіп түспеуі;
- 4) дене мен ой шаршауынан;
- 5) көңіл-күй күйзелістері.

3. Мінез және темперамент түсінігі мен түрлері.

Темперамент – туралы алғаш рет ежелгі грек медицинасының көрнекі өкілі Гиппократ (б.з.д. V ғ) грекше «красис» сөзімен белгіленеді. Гиппократтың және оның шәкірттерінің айтуынша, адам ағзасының жағдайы негізінен адам ағзасында болатын шырындардың немесе сұйық заттардың сандық арақатынасына байланысты (қан, шырын, өт). Осы сұйық заттардың араласу пропорциясы грекше «красис» деп аталады. Рим дәрігерлері жүздеген жылдар кейін жұмыс істеген бұл ұғымды латын тілінде «temperamentum» деп атады, кейін келіп «темперамент» термині шықты.

Дәрігер Клавдий Гален (130-200ж.ж.) өзінің трактатында темпераменттің 13 түрін көрсетті, ал кейін ол төртке дейін қысқартты. Олардың әр қайсысы

белгілі бір сұйық заттың басымдылығына қарай сипатталады.

Темперамент дегеніміз психикалық үрдістер мен мінез құлықтың жүру қарқынын анықтайтын адамның дара ерекшеліктері.

Темпераменттің қасиеттерін мінез құлықтың қасиеттерімен немесе қабілеттіліктерімен шатастыруға болмайды.

Темперамент адамның іс әрекетінде, мінез құлықта және қылықтарында аңғарылады және сыртқы пішінінен байқалады.

Темпераменттің қасиеті адамның басқа психикалық ерекшеліктерімен салыстырғанда ерекше тұрақты және әр уақытта да болады.

Темперамент 25 ғасырдан бері ғылыми ойды қызықтырған мәселелердің бірі. Гиппократ темперамент адамның анатомиялық және психологиялық даралық ерекшеліктері деп түсінді.

Одан әрі темперамент туралы ілімнің дамуы төмендегі бағыттарда іске асты.

Темпераменттің әр бір түрлеріне тоқталып, психологиялық сипаттама беретін болсақ:

Холериктерге жататын адамдарға ашушаң деген мінездеме береді. Бұл темперамент өкілі тездігімен, шапшаңдылығымен, ұстамсыздығымен, тым қозғалғыштығымен ерекшеленеді. Оларда психикалық процестер шапшаң өтеді. Күйгелектік сондай адамдарға тән. Ол қызу қанды тез ашуланғыш және тез басылады. Оның ашуында жеккөрушілік жоқ.

Жұмсақ айтқанда оның ойына қайшы келетін ситуацияға реакциясы болып табылады. Ол жұмыс істеуге жақсы қарқынмен кірісіп, күші таусылғанда оны тастап кете береді Себебі оның төзімділігі нашар болады.. Адамдармен қарым-қатынаста тынымсыз, агрессивті, шамданғыш болып келеді. Сондықтан, холерик болған жерде ұрыстар жиі болады. Басшы болғанды ұнатады. Оның негізгі құмарлығы тазалық. Мақтанады, жорамсақты, салтанатты мерекелерді жақсы көреді. Холерик темпераментінің жағымды жағы – энергия, белсенділік, құштарлық, инициативтік. Жағымсыз жағы – ұстамсыздығы, қаталдық, қатаңдық, шамдану, ыза. Холериктердің сезімі бет пішінінен, дене қимылынан, сөйлеген сөзінен анық байқалады. Олардың ренжуі де, жылауы да тез, күлуі оңай. Сезімі тез өзгеріп отырады. Мысалы, холерик тыңдаушы талпыныс пен құштарлықпен ерекше көзге түседі. Тіпті партада оқытушыны тыңдап отырған холерикті анық мимика мен энергетикалық белгілер арқылы ажыратуға болады. Тақтада жауап бергенде, тыңдаушы бір аяғын екіншісіне ауыстырып тұрады, өте жылдам жауап береді. Ондайлар тез істеуге, үлкен өзгерістерге құлшынып тұрады. Міне, оқытушы кезекшіні бор әкелуге жіберді делік, ол жиналып барғанша, холерик орнынан тұрып борға өзі жүгіріп кетеді. Бұл тыңдаушы әр нәрсеге құштар, істі бастағанда, оны өте тез және беріліп істейді де, түрлі кедергілерден жеңіл өтеді. Ол өте ұстамсыз, өте қарапайым қиыншылықтар үшін

күйіп-пысады, оқытушылар мен ата-аналарына айқайлап сөйлейді. Бірақ ол агрессиялық күйден қайта қалпына келгенде, олай істеуге болмайтынын түсінеді, сонда да ол өзіне ештеңе істей алмайды. Оның ұстамсыздығы оған көп кедергі жасайды және ол үнемі достарымен ойын үстінде ұрсысып, оқытушымен сабақ үстінде ұрсысады.

Флегматиктің негізгі ерекшелігі деп селқостық танытуын, бірақ аффекте болмауы деп есептейді. Флегматик салқын қанды болып келеді. Флегма-элсіздік, іс-ірекет жасамауға бейімділік танытады. Бұл типтің өкілі баяу, байсалды, асықпайды. Істі ойланып, төзімділікпен істейді. Жинақылықты, қалыпты жағдайды ұнатады. Өзгерістерді ұнатпайды. Психикалық процесстер флегматикте баяу жүреді. Бұл баяулық оған оқу жолында кедергі келтіреді, ең кедергі келтіретін жері: тез есте сақтау, тез ойланып жауап беру. Кейде флегматиктер жамандықты есте сақтап қалады және де ұзақ мерзімге. Адамдармен қарым-қатынаста флегматик бірқалыпты, байыпты, керек жерде тіл табысады, ал орынсыз сөйлемейді. Көңіл-күйі тұрақты. Олардың байыптылығы мен байсалдылығы өмірге деген көзқарасынан да көрінеді. Флегма күші ретінде қиын және жай қосылыстарға түсуге қабілетті. Ол тез ашуланбайды. Оның сәтті темпераментпен даналық ауыстырады. Кейбір жағдайларда оларды жиі философ деп те атайды. Ол басқалардың еркін өзіне аударуға тырысады. Флегматикті ызаландыру немесе эмоционалды әрекет

жасау оңай емес, ол ұрыс- керістен аулақ жүреді, оны әртүрлі қиыншылықтар тепе-теңдігінен шығармайды. Флегматикті дұрыс тәрбиелегенде іскерлікті, талапшылдықты орнатуға болады. Бірақ жағымсыз жағдайларда оларда әлсіздік, жалқаулық пайда болады.

Мысалы 1 -ші курс тыңдаушысы – флегматик, ол барлық істі баяу, байыппен, асықпай істейді. Одан сабақ сұраған кезде, ол баяу орнынан тұрып, азғана үндемей тұрады да, сабаққа дайындалып қараған болса, бірқалыпты дауыспен сабақ айта бастайды; ал егер дайындалмай, оқымаған болса, оқытушының қойған сұрақтарына жауап қайтармай үнсіз тұрады. Кейде ондай тыңдаушылар оқытушыны ызаландырады, ал достары оның баяулығына күледі. Бірақ, флегматик – жақсы дос, ашық және өте ұстамды, оны ренжітіп алу немесе күлдіру өте қиын.

Сангвиниктерге мінезі ашық, еті тірі, қабілетті, қозғалғыш адамды жатқызады. Ондай адам ақкөңіл және қызу, жеңіл мінезді, ренжігенде тез қайтып кетеді, сәтсіздігін жеңіл өткізеді. Бұл адам ештеңе уайымдамайды, сенімді. Әрбір затқа бір сәтке үлкен мән берсе, ал бірнеше минуттан кейін, ол туралы ойламайды. Коллектив арасында жүргенді ұнатады, басқа адамдармен тез тіл табысады. Қысылып-қымтырылмайды, кісіге қайырымды. Ол біреуге сөз береді, бірақ өз сөзінде тұрмайды, ал біреулерге көмек беруге дайын. Ақ көңіл адам. Бірақ өз қарыздарын өтеуге нашар келеді, және үнемі кейінге қалдыруды

талап етеді, ол қатал адам емес, түзелуі қиын кұнаһар адам. Өз жасаған ісіне қатты өкінеді, бірақ оны тез ұмытады, жұмыс оны қатты шаршатады, бірақ ол оймен айналысуға дайын адамдар болып келеді.

Сангвиниктерді оқу үрдісінде бақылаған жақсы, яғни оқу үстінде олар қасиеттерін айқын көрсетеді. Егер оқу материалы қызықты және жас ерекшелігіне сай болса, онда тыңдаушы жаңа берілген материалды тез қабылдайды, жеңіл есте сақтайды. Ал егер материал қызықсыз және оны оқу үшін көп уақыт қажет болса, онда тыңдаушы оны есте ұзақ уақытқа сақтай алмайды. Сангвиниктерді дұрыс тәрбиелегенде, оны жоғары дәрежеде жетілген бірлік және қайырымдылық сезімі оқуға деген белсенділігі ерекшелендіріп тұрады. Жағымсыз жағдайларда, жүйелілік пен бірізділік жоқ кезде, сангвиник жеңілтектік, бейбастық, шашыраңқылық байқалады. Сангвиник тыңдаушылар сабақ үстінде тынышсыз, жиі алаңдайды, сабақта достарымен көп сөйлеседі. Сыныпта өтіп жатқан барлық жағдайларға мән беріп отырады. Достарының арасында ылғи да сыйлы және оларға көптеген қызық әңгімелер айтады. Осы тыңдаушы жаңа ортаға тез бейімделеді. Егер берілген жұмыс немесе тапсырма жеңіл болса, тыңдаушы оны тез орындайды, ал жұмыс қиын, қытымыр, ұзақ болса, жұмысқа суып кетеді. Егер қандайда бір есеп беріле сала, тыңдаушы жауабын айтса, және бұл жауабы қате болса, ол әріқарай ойланып, дұрыс жауабын іздемейді, келесі жұмысқа көшеді.

Меланхолик. Бұл темперамент өкілінде психикалық процесстер өте баяу жүреді. Қатты тітіркендіргіштерге жауап бере алмайды, ұзақ және қатты күш түсірсе, олар жұмыс істей алмайды. Бұл адам барлығына мән береді. Олар өте тез шаршайды. Бірақ қалыпты қоршаған ортада, мысалы, үйде ондай балалар өздерін жақсы ұстап, іс-әрекеттерді жақсы орындайды. Эмоциялары баяу туады, бірақ тереңдігімен және күштілігімен ерекшеленеді. Олар өте сезімтал, реніштерін іште сақтап, оларды көп ойлай береді, бірақ сондай қиыншылықтар бар екенін ешкімге көрсетпейді. Әр нәрседен қорқуға себеп тауып алады. Ең алдымен қиындықтарға зейін қоймай, ол үлкен күшпен серт береді. Себебі берген сертін орындамайды, өйткені оны орындау мүмкін емес деп ойлайды. Серт берместен бұрын ол өзінің осы сертті орындай алатынына күмәнданады. Бұл адам уайымшыл, ешкімге сенбейтін және көңіл көтеруге бейім емес. Меланхоликтер тұйық, таныс емес адамдармен сөйлеспейді, жаңа ортада қатты қысылады. Жағымсыз жағдайларда ауруға айналған осалдық, қысылу, көңілсіздік, пессимизм пайда болады. Меланхолик тыңдаушы коллектив арасында болуды ұнатпайды. Ал егер оны дұрыс тәрбиелесе, Мысалға мен 1-ші курс тыңдаушысын алайын. Ол тұйық, ұялшақ және ол ешкімге көрінгісі келмейді. Біреуден қорқып жүрген сияқты. Проблемаларды терең сезініп, көп уайымдайды. Сабақ айтып тұрған кезде қызарып кетеді, сабақты біліп тұрса да

сасқалақтап жауап бере алмай қалады. Істегісі келмейтін жұмыспен айналысса, тез шаршап кетеді. Достарына көмектесуді ұнатады.

Қорытынды

ПО қызметкерлерінің қызмет барысында өзіне қажет тұлғалардың темпераментін, мінез- құлқын, оның өмірге деген көзқарасын анық білуіміз қажет. Жеке адамның темпераментін біле тұра, ол жеке тұлға қандайда бір жағдайда өзін қалай ұстайтынын алдын-ала білуіміз немесе болжауымыз керек. Сонымен қатар қандайда бір құқық бұзушының психикаға немесе эмоциясына әсер тигізіп, оның нендей жамандықтарға баратындығы немесе бармайтындығы туралы сұрақтарға жауап табуымыз мүмкін.

Әр индивидтің, адамның, жеке тұлғаның темпераменті бір біріне сәйкес келе бермейді, екі бірдей адамды, жеке тұлғаны кездестіру қиын жағдай. Әр бір адамның жеке тұлға ретінде даралық ерекшеліктері қайталанбайды. Адамдар бір біріне ұқсас болып келуі мүмкін. Адамдардың даралық-психологиялық ерекшеліктері әр түрлі болады. Сондықтанда біз темпераментке төмендегідей анықтама бере аламыз:

Кей адамдар қандайда бір жағдайда өзін қалай ұстау керектігін де білмей жатады. Сондықтанда әр бір адамның, жеке тұлғаның мінезін алдын-ала болжай білу дегеніміз үлкен бір қасиет деп айта аламын. Егерде «психологияны, адамның мінезін» полиция

қызметкері жетік меңгерген болса, ол үлкен жетістіктерге жетеді.

Дәрістің мақсаты: тыңдаушылардың жеке тұлға темпераментіне, жеке адамның мінезіне, тұлға бағыттылығына назар аудара отырып, өзінің кәсіби шеберліктерін жоғарлата білуі қажет. Сол үшінде, тыңдаушылар жеке тұлға темпераментін, жеке адамның мінезін, тұлға бағыттылығын алдын ала болжай білуі керек.

Нормативтік құқықтық актілер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 30.08.1995 ж.

2. Қазақстан Республикасының ПО туралы заңы 23.04.2014 ж.

Негізгі әдебиеттер:

Васильев В.Л. Юридическая психология. Серия «Учебник нового века». – СПб: Питер, 2001. – 640 с.

Илюсизова С.М. Общая юридическая психология: Учебник. – Алматы: Нур Пресс, 2006. – 304 с. / электронный учебник

Еникеев М.И. Общая и юридическая психология (в двух сағтах). Учебник. – М.: Юрид.лит., 1996. – 512 с.

Пралиева Г.К. Юридическая психология: Учебное пособие. – Алматы: Жеті жарғы, 2004. – 384 с.

Столяренко А.М. Прикладная юридическая психология. – М.: изд-во НОРМА-К, 2008. – 548 с.

Қосымша әдебиеттер

1. Аминов И.И. Психологический практикум для юристов: Учебное пособие. – М.: изд-во ЭКМОС, 2001. – 144 с.

Завалишина Д. Тәжірибелік мышление: специфика и проблемы развития. – М., 2005. – 376 с.

Лорейн Г. Развитие памяти и способности концентрироваться. – СПб, 2007. – 240 с.

Психология внимания / Под ред. Ю.Б.Гиппенрейтер и В.Я.Романова. – М.: ЧеРо, 2001. – 858 с.

Энциклопедия юридической психологии / Под общ. ред. проф. А.М.Столяренко. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003. – 607 с.

Юридическая психология: Хрестоматия / Сост. В.В.Романов, Е.В.Романов. – М.: Юристъ, 2000. – 448 с.

Салимов А.А. Құқық қорғау қызметінің психологиясы (дәрістер жинағы) Ақтөбе, 2016 ж.

Салимов А.А. ПО қызметкерлерінің қызметіндегі психология (дәрістер жинағы) Ақтөбе, 2016 ж.

Салимов А.А. Психологиялық даярлық (оқу құралы) Ақтөбе, 2018 ж.

№ 2 тақырып. Даулы жағдайлардың алдын алу психологиясы, ПО қызметкерлерінің қызметінде олардың алдын алу және шешу

Қазіргі таңда еліміздің криминогендік жағдайы күшейіп, қызметкерлердің күнделікті ісі қиындап, ПО-

ы қызметкерлері қылмысқа тойтарыс бере алатындығына халық арасында күмән туып отыр. Осы жағдайлар ПО-ы қызметкерлерінің арасында психоэмоционалдық күш салып, стресске әкеліп соқтырады. Осы стресс жағдайды кешкен қызметкер жеке азаматтармен қарым-қатынаста психологиялық дискомфорт, еріксіз қозу, дөрекі мінез пайда болып, психологиялық қажетті дұрыс қарым-қатынас орната алмайды, айтып келгенде, тұлға аралық шиеленістер пайда болады, ал олар эмоционалды қақтығыстарға, дауға әкеліп соғады, жалпы алғанда моральды-психологиялық жағдай тек қызметкерлер арасында ғана емес ұжымға да өз кесірін тигізіп, ұжымда құлдырау жағдайларын туғызады.

Әлеуметтік қоршаған ортада адам баласы дау жағдайлардың нақ ортасында немесе оның куәгері болып келеді. Бәрімізге белгілі дау жағдайлар адам баласының денсаулығына, отбасына, достық қарым-қатынастыққа өте зиян келтіреді. Олар стресстік жағдайларды туғызады. Ал құқық қорғау қызметіндегі ПО қызметкерлерінің жұмысы ерекше күрделі, қысымды психологиялық жағдайларда іске асырылады. Себебі әрбір құқық бұзушылық – құқық қорғау органының объектісі болып табылады, сондықтан да қайсы бір құқық бұзушылықты алсақ, ол дау жағдайды туғыздырады, яғни құқық бұзушының заңмен дауласуы (жанжалдасуы).

Полиция қызметі ұжымдарында болатын дау жанжал түрлері.

Ғылыми тұрғыдан даудың анықтамасын беруде, оның құрылымын, динамикасын, түрін анықтап беруде әртүрлі ойлар болған. Осы әртүрлі ғылыми белсенді ойлар, осы дау мәселесін анықтау жаңа білім саласының яғни пайда болуына себеп болып отыр. Бұл шиеленісті жағдайды зерттеу барысында оның пайда болу себептерін, дамуын және іс-әрекетін анықтау қажет. «Даудың » анықтамасы көп, бірақ сол анықтамалардың барлығы бір жүйеде, яғни әртүрлі адамдардың көзқарасының, тілегінің талпынысының қарама-қайшы шиеленісуіне пайда болатын құбылыс.

Психологиялық бөгет дау-жанжалдың тууы және оның дамуына үшін қолайлы жағдай туғызады. Қызметкер жұмысындағы психологиялық дау-жанжалдың шын себептері (факторлары) дау-жанжал тікелей ағып жатқан, сонымен қатар зерттелген. Олар әртүрлі, түрлі қиылысуларда көрсетілген түрлі жоспарлы сипатта болады. Құқық қорғау органдары қызметкерлерінің кәсіби қызметіндегі дау-жанжал себептерінің негізгі тобы болып мыналар табылады:

объективті психологиялық емес себептер;
объективті психологиялық себептер;
қызметкердің субъективті ерекшеліктері;
құқық бұзушының субъективті ерекшеліктері.

Дау-жанжал себептері олардың түсініктері туындаған дау-жанжалды дұрыс басқаруға қаншалықты жағдай жасай алатынын егжей-тегжейлі қарап шыққанды қажет етеді.

Объективті психологиялық емес себептер қатарына ғалымдар мыналарды жатқызады:

жұмысшылардың кәсіби қызметтерін ұйымдастырудағы кемшіліктер;
құқық қорғау қызметтерін материалдық-техникалық қамтамасыз етудегі кемшіліктер;
құқықтық тәртіп органдары қызметтерінің нормативтік негіздерінің мүлтіксіздігі;
жеке құрамды қызметтердің психологиялық қиын (экстремальды) жағдайларды атқаруы;
қызметкерлер мен азаматтардың (басшылық және қарамағындағылар, бақылау, құқық бұзушылар мен өзге де азаматтардың іс-әрекеттерінің бағалары, талап қоя білушілік т.б.) әлеуметтік тапсырылған функционалды-рөлдік позициясын жүзеге асыру процесі.

Дау объектісі үзіліссіз болса, дау жанжалға айналады. Дау шиеленісі-объективті түрдегі мәселе, немесе дауласып жатқан жақтардың ойлап тапқан қарама-қайшы мәселесі.

Дау субъектілері мәселесін өзіне тиімді етіп, шешкісі келеді.

Дау объектісі – бұл материалды немесе рухани байлық осы үшін дауласып жататын адамдар.

Мысалы: бір бөлмеде басшы лауазымына екі адам бармақшы. Екеуінің ойынша осы лауазымға тағайындауға тек екеуі ғана құқылы, жарамды. Міне, осы жағдайда дау шиеленісі туып отыр. Оларды даудың субъектісі деп атаймыз.

Дау неден басталды, дауға түрткі болып отырған осы вакантты лауазым, ал осы лауазымның ресми статусы – даудың объекті болып есептеледі.

Бұл мысалда дау субъектілері тіке іс-қимылға көшкен жоқ, алайда олар өз ойынша осы іс-қимылға жол берді, дайындалды деуге болады. Даудың бұл сатысын латентті саты деп, яғни (жасырын саты) деп атайды, яғни өздерінің жоспарларын болып жатқан жағдай бойынша жасайды.

Егер екі субъектінің біреуі өзінің оппонентіне (қарсыласына) қарсы шықпаса, яғни оны осы лауазымына келісім берсе, дұрыс деп құптаса, онда бұл жағдайды даулы деп айта алмаймыз, себебі даудың негізгі белгісі – қарама-қарсы күрес.

«Дау» терминін «Даулық жағдай» түсінігімен шатастырады. Бұл терминдердің түсінігін дұрыс ұғыну үшін мынадай схема қарастырайық: Уақиға – қарама-қайшылық – даулық жағдай – инцидент – дау.

Яғни, болған оқиғаға байланысты қарама-қайшылық пайда болады, субъект арасында түсінбестік.

Дау ара қатынас – қойған мақсатты өзара түсінбеушілік, даулық ара қатынастар даулық жағдайларды тудырады.

Даулық жағдай – екі немесе одан да көп адамдар арасындағы жасырын немесе ашық қақтығыстар, және осы адамдар өз мәселесін шешу, өз көзқарасына, мақсатына жету жолында осы қақтығыстарға тіреледі. Дау себептеріне тікелей қатысы жоқ болса да даудың шығуына себепкер болған субъекттер ашық қақтығыс

болуын көздейді. Ал осы себеп инциденттің пайда болуына себебін тигізеді.

Инцидент – дау жағдайға қатысушылардың іс-қимылы немесе сол іс-қимылдар жиынтығы және дауға қатысушылар арасындағы қарама-қайшылықтың үдеуі, даулық соқтығыстың басы.

Инциденттің өрістеуі, қозғалысы: даудың бірінші субъектісі өзінің қарсыласына (оппонентіне) моральді және денесіне қиянат жасауды көздеп отырады. Екінші субъект бірінші субъектінің оған қарсы жасап отырған іс-қимылын біледі.

2. ПО қызметкерлерінің азаматтармен болатын дау жанжалдардың себептері, алдын алу және басқару

Даулы шиеленістің құрылымы:

Дауға қатысушылар.

Дауға әкеліп соқтырған қарама-қайшылықтар.

Даудың пайда болу себептері.

Даудың пайда болу жағдайлары.

Дау барысындағы қатысушылардың іс қимылдары.

Даудың жүріп жатқан жағдайлары.

Дау динамикасы және оның қорытындысы.

Дауды шешу жолдары.

Даудың құрылымын схема түрінде: Субъект – Объект – Субъект.

Дау үш түрге бөлінеді:

1. Үдеуіне байланысты
2. Дауға қатысушы субъект саны бойынша
3. Қарама-қайшылықтың бағыттылығына байланысты

1. Үдеуіне байланысты даулы жағдайды ғалымдар келесі түрге бөледі:

а) Антогонистік емес (қарым-қатынастар) орнығады, кейде нығайады, біріккен іс –шаралар (іс-қимылдар) және бір – біріне деген түсіністік сақталады;

ә) Антогонистік (қарым-қатынастар) үзіледі, тұлға аралық психологиялық кедергі туады;

2. Дауласушы субъект саны бойынша:

1. Тұлғаишілік (қызметкердің өзі);

2. Тұлғааралық;

3. Тұлғалы – топтық;

4. Топаралық.

3. Даудың қарама-қайшылық бағыттылығына байланысты:

пәндік – іскерлік (қызметкер мен азаматтың тұлғааралық қарым-қатынасының үзілмеуіне эмоционалды жағдайдың жақсаруын және араздықты болдырмайды).

тұлғалық – прагматикалық (нормативтік-құқылық, адамгершілік құндылықтарының баланссыз болуы, қарым-қатынастар бір-бірін жақтырмаушылыққа айналады).

Дау – адам қарым-қатынасының жағдайы, ол әрдайым өзгеріп отырады.

Даудың қозғалыс – психологиялық құбылыс, ол оның дамуы, қимылы және өзгеруі болып мінезделеді.

Даудың қозғалысында, яғни оның дамуының, көтерілуінің, өзгеруінің негізгі жеті сатысы бар:

1 сатысы – дауға дейінгі яғни өзара ұнату-ұнатпау психологиялық механизмі негізінде пайда болады.

2 саты – объективті дау жағдайдың пайда болуы, бірақ даушылардың арасында әлі қақтығыс жоқ.

3 саты - даудың интеллектуалды сатысы. Бұл сатыда өз эмоционалды сезімдеріне ие болып, сабыр сақтап күту позициясында өзара түсінуге дейін болады.

4 саты – кулышисациялық саты, даудың эмоционалды жағы, бір-біріне деген қарама-қарсылығы үдеп күшейеді, ашық күреске түседі.

5 саты- күрестің әлсіреу сатысы, яғни эмоциялар бәсеңдейді, даушылар өз іс-қимылдарын алдап, оған баға бере алатын қалде.

6 саты – дауға қатысушылардың іс-қимылдарын, бейресми салыстыру, яғни даушылар өз іс-қимылдарын қоғамдық көзқараспен байланыстырады. Дау бәсеңдейді.

7 саты – уақытша дауды тоқтату мақсатымен дауды шешу немесе одан шығу.

3. ПО қызметі ұжымдарында болатын дау жанжалды басқару Психологиялық контакт – бұл дегеніміз бөлім уәкілімен азаматтардың арасындағы өзара сенім әңгімесі қарым-қатынасы.¹ Өзіне баурап алып өзіне жақындатып сөйлесіп ортақ тіл табысып жүру оңай емес. Сол үшін полиция бөлім уәкіліне халықпен қарым-қатынаста қарапайым, шыншыл,

жанашыр, болу керек. Сонда ғана бөлім уәкілінің беделі жай халықтың алдында одан әрі арта түседі. Беделі бар бөлім уәкілінде жай халықтың ішінде өте көп көмекшілері болады. Оған көмекшілері /сенімді адамдары/ болған қылмыстық жағдайлар туралы және күдікті адамдар туралы бірінші айтады. Егер полиция бөлім уәкілі шағым берушімен, жәбірленушімен психологиялық контакт яғни ортақ тіл табатын болса, онда өзіне керекті хабарды толығымен жеткілікті қылып алады. Ол хабарда мүмкін оперативтік қызықты хабар бар болуы мүмкін. Полиция бөлім уәкіліне жиі-жиі азаматтардың арызын қарап, жауабын беру керек болады.

Мұндай жағдайда азаматтармен психологиялық контактіні қайта ұйымдастыруға болады. Ол үшін түскен қағазды мұқият оқу керек. Арыз дегеніміз хабардың негізгі түп нұсқасы. Арыздың көбісі семьядағы, тұрмыстағы жан-жал ұрыстар.

Практикада мынадай жағдайларда кездеседі. Полиция бөлім уәкілі бір арызды қайтадан қарап өткеннен кейін біраз уақыттан кейін тура сондай арыз қайтадан түседі. Мұның себебі бөлім уәкілі бір арызды үстіртін немқұрайлы қарағаны яғни арызының егжей-тегжейіне дейін түпкілікті қарамағаны. Арыз қайтадан түспеу үшін ұрыс, жанжал шығатын семьяларға барып, профилактика / алдын алу тәсілі / жүргізіліп тұрады. Сонда ол семьядан ұрыс жанжал деп арыз түспейді.

Бөлім уәкіліне әртүрлі категориядағы адамдармен араласуға тура келеді. Ол қандай адамдар, соны

қарастырайық. Ол азаматтар еңбекпен түзеу орындарынан жазасын өтеп шығып әкімшілік қадағалауда жүргендер. Бұл категориядағы адамдармен жұмыс істеген кезде бөлім уәкіліне арнайы психологиялық-педагогикалық әдіс, яғни методика керек. Себебі бұл азаматтарға тәрбиелік жағынан әсер ету керек.

Осы категориядағы азаматтармен қалай психологиялық контакт табу керек соны қарастырайық.

Ең алдымен олармен қарым-қатынасты бір қалыпты байсалды кейіппен жасау қажет. Тізімде тұрған адамнан бұрынғы колониядағы өмірі туралы себепсіз сұрақтар қойып ашуландырмау керек. Егер психологиялық контакт жақсы жағына шықса оның алдында қандай қайшылықтар бар екенін сұрастырып, көмек керек болса сұрау керек. Егер тізімде тұрған адам бөлім уәкілінен жұмыс немес тұрмыс жағынан қайшылықтар бар деп көмек сұрайтын болса, ол қарым-қатынастың жемісті болғаны. Осындай уақытта есте сақтайтын жағдай тізімдегі азаматтың ашылып, бұрын жасырған оқиғаларын айтуы мүмкін. Осындай уақытта бөлім уәкіліне мұқият тыңдау керек. Егер бөлім уәкілі тізімдегі адамға адамгершілік жасап көмек көрсететін болса, қарым-қатынас жемісті болуы мүмкін.

Егер қарым-қатынас қалыптаспай қарама-қайшылық болатын болса, жанжал шығуы мүмкін.

Анықтама: Дау жанжал дегеніміз – екі адамның немесе екі топтың арасындағы көзқарастарының,

ойлауларының бір-біріне қарама-қайшылықтары, бір-біріне сыйыспауы.

Полиция бөлім уәкілі дау-жанжалдың не себепті шыққанын, психологиялық жағын қарастырып және оның не себепті өркендегенін білу керек.

Дау жанжалдың шығу себептерінің үш түрі бар: Әлеуметтік жағдайға байланысты.

Жеке адам мәселесі.

Қарым-қатынас.

Дау жанжалдың шығу себебі әр түрлі. Даудың шығуына жағдай дегеніміз қанағатсыздық, шаршау, ашуланғыштық, осы психологиялық кездер әсер етеді. Даудың шығуы жеке адамға да байланысты даудың шығуына өзі себепкер болады.

Дауды ұрыс жанжалға жеткізбей шешу полиция бөлім уәкіліне әлеуметтік-психологиялық мәдениетінің белгілерін білдіріп, бөлім уәкілінің беделін арттырады. Полиция бөлім уәкіліне өзінің әкімшілік ауданында жай халықпен жақсы қарым-қатынаста болып, ортақ тіл табысуға бөлім уәкілінің психологиялық ерекшелігіне, дайындығына, тәжірибелілігіне тікелей байланысты. Азаматтармен ортақ тіл табуда полиция бөлім уәкіліне оңай болу үшін өзінің алдында тұрған психологиялық кедергілерді жеңіп шығу керек.

Қорытынды.

Тақырыпты қорытындылай келе дау мәселесін анықтау жаңа білім саласының яғни пайда болуына себеп болып отыр. Бұл шиеленісті жағдайды зерттеу

барысында оның пайда болу себептерін, дамуын және іс-әрекетін анықтау қажет. «Даудың» анықтамасы көп, бірақ сол анықтамалардың барлығы бір жүйеде, яғни әртүрлі адамдардың көзқарасының, тілегінің талпынысының қарама-қайшы шиеленісуіне пайда болатын құбылыс. Соған байланысты дау-жанжал әртүрлі жағдай себеп болуы мүмкін.

Екі немесе одан да көп адамдар арасындағы жасырын немесе ашық қақтығыстар және осы адамдар өз мәселесін шешу, өз көзқарасына, мақсатына жету жолында осы қақтығыстарға тіреледі. Дау себептеріне тікелей қатысы жоқ болса да даудың шығуына себепкер болған субъекттер ашық қақтығыс болуын көздейді. Ал осы себеп инциденттің пайда болуына себебін тигізеді. Инцидент – дау жағдайға қатысушылардың іс-қимылы немесе сол іс-қимылдар жиынтығы және дауға қатысушылар арасындағы қарама-қайшылықтың үдеуі, даулық соқтығыстың басы.

Ал дау-жанжалдың құрылымына тоқталсақ даудың қатысушылары мен дауға әкеліп соқтыратын мәселелерге және дау-жанжалдың ақталуы мен шығу жолдарына тоқталдым.

Нормативтік құқықтық акті:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 30.08.1995 ж.
2. Қазақстан Республикасының ПО туралы заңы 23.04.2014 ж.

Негізгі әдебиеттер:

Васильев В.Л. Юридическая психология. Серия «Учебник нового века». – СПб: Питер, 2001. – 640 с.

Илюсизова С.М. Общая юридическая психология: Учебник. – Алматы: Нур Пресс, 2006. – 304 с. / электронный учебник

Еникеев М.И. Общая и юридическая психология (в двух частях). Учебник. – М.: Юрид.лит., 1996. – 512 с.

Пралиева Г.К. Юридическая психология: Учебное пособие. – Алматы: Жеті жарғы, 2004. – 384 с.

Психология и педагогика в деятельности сотрудников ГСК и ОВД: курс лекций / Под общ.ред. Н.А.Минжанова, В.Н.Лапшина. – Караганда: Карагандинская высшая школа ГСК РК, 1996. – 204 с.

Тесленко А.Н. Психология и педагогика в деятельности правоохранительных органов: Учебно-методический комплекс. – Астана: ИКФ «Фолиант», 2000. – 272 с.

Чуфаровский Ю.В. Юридическая психология. Учебное пособие. – М.: Право и закон, 1997. – 320 с.

Шапарь В.Б. Новейший психологический словарь. – М., 2007. – 806 с.

Шиханцов Г.Г. Юридическая психология. Учебник для вузов. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2002. – 352 с.

Қосымша әдебиеттер:

1. Гулевич О. Психологические аспекты юриспруденции. – М., 2006. – 512 с.

2. Столяренко Л.Д. Психология: Учебник для вузов. – СПб: Питер, 2008. – 592с.

3. Юридическая психология: Хрестоматия / Сост. В.В.Романов, Е.В.Романов. – М.: Юристъ, 2000. – 448 с.
4. Энциклопедия юридической психологии / Под общ. ред. проф. А.М.Столяренко. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003. – 607 с.
5. Салимов А.А. Құқық қорғау қызметінің психологиясы (дәрістер жинағы) Ақтөбе, 2016 ж.
Салимов А.А. ПО қызметкерлерінің қызметіндегі психология (дәрістер жинағы) Ақтөбе, 2016 ж.
Салимов А.А. Психологиялық даярлық (оқу құралы) Ақтөбе, 2018 ж.

№ 3 тақырып. Құқық қорғау қызметіндегі экстремалдық жағдайлар мен дағдарысты ахуалдар

Экстремалды жағдай: адамның өмірі, денсаулығы үшін қауіпті және психологиялық шиеленіс тудыратын адам тіршілігінің жай-күйі екеніне тоқталамыз.

Экстремалды жағдайлар адам ағзасының туындайтын күйзеліс факторларға жауап беруін талап етеді, бұл ретте ол үшін қалыптасқан бастапқы тіршілік режимі бұзылады. Экстремалды жағдайларда психикалық және басқа да артық жүктемлер өз шегіне жетеді, одан кейін шаршау, жүйкесінің тозуы,

қызметін тоқтату, аффект жағдайлар, психогения (патологиялық жай-күй).

Соңғы уақытта қызметкерлердің штаттан тыс жағдайлардағы мінез-құлқы фактілерін зерттеу көрсетіп отырғандай, полиция қызметкерінің экстремалды жағдайларға кенеттен түсуі онда барабар емес іс-әрекеттің, үрейдің, абыржудың, күйзеліс реакциялардың және өз қауіпсіздігі үшін қорқыныштың пайда болу себебі болып табылады.

Психологиялық даярлығы жоқ қызметкердің кенеттен штаттан тыс жағдайға түсуі қоғамдық өмірдің қалыпты ырғағын бұзуға әкеп соғады, жұмысты ұйымдастыруға кедергі келтіреді, жеке қауіпсіздігіне, адамдардың өмірі мен денсаулығына қауіп төндіреді, жағдайдың криминогендігін күшейтеді және халық арасында ПО қызметкерлерінің кәсіби беделіне нұқсан келтіретіндігін айта кетуге болады.

1. ПО қызметкерлерінің қызметіндегі қызметтік ерекше жағдай түсінігі Экстремалды жағдай: адамның өмірі, денсаулығы үшін қауіпті және психологиялық шиеленіс тудыратын адам тіршілігінің жай-күйі екеніне тоқталамыз.

Экстремалды жағдайлардың әртүрлі болып бөлінеді:

Қызметтік экстремалды жағдайлар:

қарулы экстрималдықтар;

құқық бұзушыларды анықтау және жолын кесу;

топпен қылмыс жасау, жаппай тәртіпсіздіктер;

азаматтар арасындағы экстремалдықтар;
ПО қызметкерлеріне түсетін ұзақ қарқынды жүктеме;
қарулы қылмыскерді қудалау және ұстау;
кепілге алынғандарды босату;
атыс қаруын иелену және т.б. мақсатпен
қызметкерлерге шабуыл жасау.

Табиғи және техногендік сипаттағы экстремалдықтар:
табиғи зілзала;

өрттер;

ірі өндірістік апаттар;

қираулар;

халықтың өмірі мен денсаулығына қауіп төндіретін
және апаттық-құтқару және қалпына келтіру
жұмыстарын жүргізуді талап ететін эпидемиялар.

«Экстремалды жағдай» ұғымы әрқашан субъективті
сипатта болады және жеке әр қызметкер үшін
қалыптасқан қиындықтың жеке тұлғалық деңгейін
көрсететін кедергі ретінде айқындалады.

ПО қызметкерінің жұмысында психикалық
күйзеліс жағдайларының негізгі үш түрін бөлуге
болады:

Шиеленіс элементтері бар қарапайым жағдай, ол
негізінен жұмыстағы артық жүктемемен, уақыт
тапшылығымен, ақпараттың жетіспеушілігімен және
т.б. байланысты.

Шиеленісудің өсуімен сипатталатын қиын жағдай
(мысалы, полиция қызметкерлеріне немесе отбасы
мүшелеріне қауіп).

Экстремалды (оның ішінде ПО қызметкерлерінің өмірі мен денсаулығына қауіпті) жағдай. Уақыт шегінде шешім қабылдау.

Дайындығы бар қызметкер – экстремалды жағдайда кедергіні жеңе біледі және сол жағдайды тез бағалап, өз білімін азаматтардың және өзінің қауіпсіздігі шараларына жібереді.

Дайындығы жоқ қызметкер – күйзелістен кейінгі психикалық ауытқушылық алуы, тәртіптік жарғыны немесе азаматтармен қарым-қатынас ережелерін бұзуы мүмкін, бұл міндетті түрде қажетсіз салдарларға әкеп соғады.

Қауіп – қызметтік жұмыс жағдайының ерекше тобын, яғни қауіпті жағдайларды бөлуді құрайтын сипат болып табылады. Көбінесе ПО қызметкерлерінің терминологиясында «экстремальдық жағдайлар» деген ұғым пайдаланылады. Мұндай жағдайларда олар бір-біріне көмек көрсетуге дайын болады, жауапкершілік, бастама, ерлік, табандылық танытады.

Қауіп – құқық бұзушылардың мінез-құлқы, табиғи зілзала әрекеттері, апат немесе апаттылық оған дене немесе психологиялық зиян, жазатайым оқиғаға және өлімге әкелуі мүмкін екенін ПО қызметкерлерінің сезінуін көрсететін фактор.

2. ПО қызметкерлерінің ерекше жағдайлардағы әрекеті

Экстремалдық жағдайлар ПО қызметкерлерінің психикасына әр түрлі әсер етеді. Экстремалдық жағдайлардағы психикалық ықпал студияда

түрлерін бөліп қарастыруға болады: аффект, күйзеліс, фрустрация, экстремалды, дағдарыс.

Қысылтаяң жағдайларда осы барлық жай-күйлер бір мезгілде көрінуі мүмкін, мысалы:

Аффект және фрустрация – қаруланған қылмыскерді ұстаудың сәтсіздігі.

Фрустрация (от лат. *frustratio* – алдау, бос күту) – қажеттіліктің орындалмауынан пайда болған психикалық жағдай.

Стресс және дағдарыс – төтенше жағдайдың аймағы.

ПО қызметкерлері еңбек ететін қазіргі заманғы шарттарды ерекше, ал кейде тіпті қысылтаяң деп толықтай атауға болады. Ерекше, себебі төмендегі көрсетілгендер тудыратын маңызды психоэмоционалдық міндетпен жүреді:

- қабылданған шешім үшін жоғары жауапкершілік;
- орындалатын қызметтердің жеткілікті қиындығы;
- қызметтің жылдамдатылған қарқыны;
- бір қызметтегі мақсаттары бойынша әртүрлі әрекеттердің бірігуі;
- көлемі бойынша маңызды ақпараттың өңделуі;
- шешім қабылдауға уақыттың жоқтығы.

Бұл қызмет сонымен қатар өмір үшін қалыптасқан қауіппен бірге жүреді, оны қысылтаяң (экстремально) деп атайды.

Құқық қорғау органдары қатарындағы, әсіресе ішкі істер органдары қызметкерлерінің қызметтерінде құқық бұзушыны ұстау қажеттігі туындайды. Бұл қылмыстық-құқықтық қорғаныс объектілеріне қол

сұғу, қылмыстық жанжалдар, заң еңбегінің субъектілерімен құқық бұзушылардың ашық физикалық және психологиялық тайталасы жағдайларында болады. Мұндай жағдайларға, біріншіден, құқық бұзушылар қылмыс жасау барысында ұсталған жағдайлар жатады. Қызметкерлер мұндайда шабуылды көрсету, жаппай тәртіпсіздік қарсыласуға тойтарыс беру, адамды ұстау үшін, яғни құқық бұзушыларды көндіре алмаған жағдайда олардың қарумен қарсыласа алатындарына көздерін жеткізу үшін күш көрсетуге және арнайы құралдарды (резеңке таяқтар, көзден жас ағызатын газ, қол кісендері, жарықдыбысты құралдар, тосқауылдарды бұзу құралдары және т.б.) қолдануға құқылы. Екіншіден, құқық бұзушылар қылмыс жасау барысында қылмыстық-құқықтық қорғау объектілерінің толыққанды тізбесіне жетсе, арнайы құралдардың барлық түрлерін, күш, қызметтік иттерді, сонымен қатар атыс құралдарын қолдануға рұқсат бар. Үшіншіден, қызметкерлер аса қажеттілік жағдайында олар заңда қарастырылған құралдардың барлық түрлерін пайдалануға құқылы. Тергеу іс-әрекетінің ерекше түрі – қылмыстық іс қозғалғаннан кейін немесе қылмыстық іс қозғаумен бір мезгілде жүргізілуі мүмкін іс жүргізуді кідірту.

Төтенше және қысылтаяң кезінде ІОО-ның қызметкерлерін дайындаудың психологиялық аспектілері. Қызметкерлерді қызметтік жұмыста психологиялық қиындықтарды табысты жеңуге

практикалық дайындау және психологиялық аспектілерді есепке алудың дұрыстығы- кәсіби-психологиялық дайындықтың негізгі міндетімен мақсаты.

Кәсіби әрекеттердің барлығын жоғары деңгейде меңгерген қызметкер қылмыскерге өзін анықтауға аз мүмкіндік береді.

Апаттың, қираудың, әскери іс-қимылдардың, жаппай тәртіпсіздіктің, бақытсыздықтың және т.б. жағдайлардың нәтижесінде қаза табу тәуекелі факторына байланысты өміріне төнген қауіпті ұдайы сезіну үрейлену жай-күйінен бастап невроз бен психоздың дамуына дейінгі әр түрлі психикалық реакцияларды туғызады.

Ерекше қиын және әдеттен тыс жағдайға, мүлдем таныс емес жағдайға адамның реакциясы қандай болады?

Ол не болмаса жағдайды қолына алады және саналы әрекет етеді, не болмаса жағдай оны билеп әкетеді және ол ырықсыз қимылдай бастайды.

Бұл экстремалды жағдайлар ПО қызметкерлерінің психикасына теріс әсер етеді.

Жауынгерлік, жедел-қызметтік жұмыстың және тұрмыстың экстремалды жағдайларынан туындаған айқын психикалық күйзеліс қарулы экстремалды жағдайында моралдық-психологиялық климатқа және жеке құрамның жұмыс қабілетіне теріс әсер етудің негізгі факторлары болып табылады.

3.Қызметкерді ерекше жағдайларға психологиялық дайындау

Құқық қорғаушы органдар қызметкерлері еңбек ететін қазіргі заманғы шарттарды ерекше, ал кейде тіпті қысылтаяң деп толықтай атауға болады. Ерекше, себебі төмендегі көрсетілгендер тудыратын маңызды психоэмоционалдық міндетпен жүреді:

- қабылданған шешім үшін жоғары жауапкершілік;
- орындалатын қызметтердің жеткілікті қиындығы;
- қызметтің жылдамдатылған қарқыны;
- бір қызметтегі мақсаттары бойынша әртүрлі әрекеттердің бірігуі;
- көлемі бойынша маңызды ақпараттың өңделуі;
- шешім қабылдауға уақыттың жоқтығы.

Бұл қызмет сонымен қатар өмір үшін қалыптасқан қауіппен бірге жүреді, оны қысылтаяң (экстремально) деп атайды.

Құқық қорғау органдары қатарындағы, әсіресе ішкі істер органдары қызметкерлерінің қызметтерінде құқық бұзушыны ұстау қажеттігі туындайды. Бұл қылмыстық-құқықтық қорғаныс объектілеріне қол сұғу, қылмыстық жанжалдар, заң еңбегінің субъектілерімен құқық бұзушылардың ашық физикалық және психологиялық тайталасы жағдайларында болады. Мұндай жағдайларға, біріншіден, құқық бұзушылар қылмыс жасау барысында ұсталған жағдайлар жатады. Қызметкерлер мұндайда шабуылды көрсету, жаппай тәртіпсіздік қарсыласуға тойтарыс беру, адамды ұстау үшін, яғни

құқық бұзушыларды көндіре алмаған жағдайда олардың қарумен қарсыласа алатындарына көздерін жеткізу үшін күш көрсетуге және арнайы құралдарды (резеңке таяқтар, көзден жас ағызатын газ, қол кісендері, жарықдыбысты құралдар, тосқауылдарды бұзу құралдары және т.б.) қолдануға құқылы. Екіншіден, құқық бұзушылар қылмыс жасау барысында қылмыстық-құқықтық қорғау объектілерінің толыққанды тізбесіне жетсе, арнайы құралдардың барлық түрлерін, күш, қызметтік иттерді, сонымен қатар атыс құралдарын қолдануға рұқсат бар. Үшіншіден, қызметкерлер аса қажеттілік жағдайында олар заңда қарастырылған құралдардың барлық түрлерін пайдалануға құқылы. Тергеу іс-әрекетінің ерекше түрі – қылмыстық іс қозғалғаннан кейін немесе қылмыстық іс қозғаумен бір мезгілде жүргізілуі мүмкін іс жүргізуді кідірту.

Тапсырма түрлі, соның ішінде психикалық белгілер бойынша ерекшеленетін ұстаудың көптеген түрлерімен қиындай түседі. Ұстау түрлері адамдар саны (бір құқық бұзушы, құқық бұзушылар тобы) бойынша, «қылмыстық кәсіпқойлық» және ұйымдастырушылық деңгейі бойынша (кездейсоқ топтар, ұйымдасқан, қылмыстық бірлестік және т.б.), ұстау дәйектілігі (бірмезетте, әртүрлі уақытта) бойынша, құқық бұзушылардың қаруланулары бойынша, ұсталғандардың жастары бойынша, ұстау орыны бойынша, ұстауды жүзеге асырған қызметкерлер саны бойынша, құқық бұзушыларға

жақындау әдісі бойынша, ұстауға қолайлы кезең бойынша, құқық бұзушылардың психикалық және физикалық мәжбүрлеу белсенділігінің кезеңі бойынша, іздеу жүктемесінің түрлері бойынша, шұғыл-ізвестіру қызметтерінің түрлері бойынша, ізвестіру және арнайы операциялар жүргізудің түрлері мен әдістері бойынша және т.б. ерекшеленеді. Заң қызметтерінің бұл түрі өзінің зерттелуін күтетін заң психологиясының толық бағыттылығына өзін бағыттайды.

Адамның жалпы шаршағанын белгілейтін маңызды психикалық қасиеттерінің бірі толеранттылық (сезімталдықтың жоғары шегі және эмоционалдық-жігерлік тұрақтылығы, күші және байсалдылығы) болып табылады.

Төтенше және қысылтаяң кезінде ІОО-ның қызметкерлерін дайындаудың психологиялық аспектілері. Қызметкерлерді қызметтік жұмыста психологиялық қиындықтарды табысты жеңуге практикалық дайындау және психологиялық аспектілерді есепке алудың дұрыстығы- кәсіби-психологиялық дайындықтың негізгі міндетімен мақсаты.

Кәсіби әрекеттердің барлығын жоғары деңгейде меңгерген қызметкер қылмыскерге өзін анықтауға аз мүмкіндік береді.

Апаттың, қираудың, әскери іс-қимылдардың, жаппай тәртіпсіздіктің, бақытсыздықтың және т.б. жағдайлардың нәтижесінде қаза табу тәуекелі

факторына байланысты өміріне төнген қауіпті ұдайы сезіну үрейлену жай-күйінен бастап невроз бен психоздың дамуына дейінгі әр түрлі психикалық реакцияларды туғызады.

Ерекше қиын және әдеттен тыс жағдайға, мүлдем таныс емес жағдайға адамның реакциясы қандай болады?

Ол не болмаса жағдайды қолына алады және саналы әрекет етеді, не болмаса жағдай оны билеп әкетеді және ол ырықсыз қимылдай бастайды.

Бұл экстремалды жағдайлар ПО қызметкерлерінің психикасына теріс әсер етеді.

Жауынгерлік, жедел-қызметтік жұмыстың және тұрмыстың экстремалды жағдайларынан туындаған айқын психикалық күйзеліс қарулы экстремалды жағдайында моралдық-психологиялық климатқа және жеке құрамның жұмыс қабілетіне теріс әсер етудің негізгі факторлары болып табылады.

Тапсырма түрлі, соның ішінде психикалық белгілер бойынша ерекшеленетін ұстаудың көптеген түрлерімен қиындай түседі.

Ұстау түрлері:

адамдар саны (бір құқық бұзушы, құқық бұзушылар тобы) бойынша;

«қылмыстық кәсіпқойлық» және ұйымдастырушылық деңгейі бойынша (кездейсоқ топтар, ұйымдасқан, қылмыстық бірлестік және т.б.);

ұстау дәйектілігі (бірмезетте, әртүрлі уақытта) бойынша;

құқық бұзушылардың қаруланулары бойынша;
ұсталғандардың жастары бойынша;
ұстау орыны бойынша;
ұстауды жүзеге асырған қызметкерлер саны бойынша;
құқық бұзушыларға жақындау әдісі бойынша;
ұстауға қолайлы кезең бойынша;
құқық бұзушылардың психикалық және физикалық
мәжбүрлеу белсенділігінің кезеңі бойынша;
іздеу жүктемесінің түрлері бойынша;
шұғыл-ізвестіру қызметтерінің түрлері бойынша;
ізвестіру және арнайы операциялар жүргізудің түрлері
мен әдістері бойынша және т.б. ерекшеленеді.
Заң қызметтерінің бұл түрі өзінің зерттелуін күтетін
ПО қызметкерлерінің қызметіндегі психологиясының
толық бағыттылығына өзін бағыттайды.

Адамның жалпы шаршағанын белгілейтін маңызды
психикалық қасиеттерінің бірі толеранттылық
(сезімталдықтың жоғары шегі және эмоционалдық-
жігерлік тұрақтылығы, күші және байсалдылығы)
болып табылады.

Қызметкердің қаруды қолдануға және пайдалануға
психологиялық дайындығы – бұл күн тәртібінде тұрған
маңызды мәселе. ПД қызметкерлерінің әңгімесінде жиі
қойылатын сұрақ: «Атыс қаруын қолданудан қорқасыз
ба? Оны қолдануға дайынсыз ба?» - «Қорқамын, себебі
оны қолданғаннан кейін, тіпті дұрыс тимесе де мәселе
туындауы мүмкін» деген жауап естисіз.
Қызметкерлердің қаруды өздерімен алып жүруден жиі
бас тартып жүр, себебі оны қолдану қажеттілігінен

қашу үшін. Көбісі оны адамға қолданудан қорқады, кейбіреулері оны тіпті өзімен алып жүруден қорқатындығын мойындайды, себебі кейде оны қолдану тілегі туындайды және оданда сорақысы мұны қолдануды талап етпейтін жағдайлар кездесетін кезде.

Психологиялық дайындық атыс дайындықтарымен тығыз байланыста өтуі тиіс.

Қаруды қолданатын немесе пайдаланатын қызметкердің әрекеті экстримальды жағдайларды жиі болдырады. Ал ол сіздің байқауыңызша, адамдарға қатты психологиялық әсер ететін факторлармен сипатталады. Мұндай факторлардың әрбіреуі әртүрлі рөл атқарады. Ол себептерге байланысты:

Әсер етуші фактордың қарқындылығы мен күшінен. Уақыттың тапшылығы кезіндегі қауіпті жағдайдың біртіндеп үдеуі, ақпараттың толықтығы және жетпеуі қызметкерде стрессті жағдай туғызуы мүмкін.

«Психологиялық сенімділік» /темперамент, психикалық реакцияның жылдам өтуі/ деп жиі аталатын ПО қызметкерлерінің кейбір берік жеке ерекшеліктерінен. Психологтың міндеті атыс қаруына сену үшін сенімділікті анықтау.

Шұғыл жағдайдағы әрекеттерге қызметкерлердің психологиялық дайындығынан.

Қызметкердің қалыптасқан психологиялық көңіл-күйінен. Қызметкер: шаршағаннан, науқастанғаннан, әлсіреген, қызметіне пайдасы уақытша төмендеген. Қызметкерге шұғыл әрекеттерге, операцияларға қатысуға бола ма, жоқ па оны басшы шешеді.

Осыдан келе, ПО қызметкерлерінде төмендегі көрсетілгендерді қалыптастырып, тәрбиелеу қажет:

- өз мүмкіндігіне және қаруға, өзіне деген сенімділік;
- қиындықтарды жеңу мүмкіндігі және онымен кездесуге дайындық;
- атыс қаруын қолдану және пайдалануда терең және дұрыс білім;
- еркіндік сапалары: мақсатты, өжеттілік, белсенділік, қажырлылық, қырағылық, батылдық, төзімділік, өзін-өзі ұстау;
- «психологиялық сенімділік» сапаларын тәрбиелеу – қауіпке, уақытша сәтсіздіктерге, күтілетін қиындықтарға төзе білу;
- күтуден шектеулі күш салу әрекетіне тез әрі сапалы алмасудың тәжірибесі мен білімі.

Экстремалды жағдайлар адам ағзасының туындайтын күйзеліс факторларға жауап беруін талап етеді, бұл ретте ол үшін қалыптасқан бастапқы тіршілік режімі бұзылады. Экстремалды жағдайларда психикалық және басқа да артық жүктемлер өз шегіне жетеді, одан кейін шаршау, жүйкесінің тозуы, қызметін тоқтату, аффект жағдайлар, психогения (патологиялық жай-күй).

Соңғы уақытта қызметкерлердің штаттан тыс жағдайлардағы мінез-құлқы фактілерін зерттеу көрсетіп отырғандай, полиция қызметкерінің экстремалды жағдайларға кенеттен түсуі онда барабар емес іс-әрекеттің, үрейдің, абыржудың, күйзеліс

реакциялардың және өз қауіпсіздігі үшін қорқыныштың пайда болу себебі болып табылады.

Үрей (үрейлік жай-күй) – үреймен күтудің, өлшеусіз қауіптің эмоциялық реакциясы, көптеген жағдайларда елестету қауіпіне, ықтимал бақытсыздыққа деген реакция.

Үрейлікті болуы мүмкін немесе ықтимал қолайсыздықтар, күтпеген жағдайлар, қалыпты жағдайдағы және қызметтегі өзгерістер, қолайлы, күткен жағдайдың кешіктірілуі тудырады және ерекше қобалжуларда – қауіптерде, қобалжуларда, тыныштықты бұзушылықта байқалады.

Егер қызметкердің мазасыздануы түкке тұрмас себептерден туындаса, жағдайға барабар болмаса, өзін-өзі нашар бақылау туралы куәландырады.

Қорқыныш – бұл ойлау және елестету процесінде туындайтын сезім, адамның өміріне, денсаулығына, көңіл-күйіне төнген қауіпті күн ілгері сезу.

Құқық бұзушының іс-әрекеттері, қолайсыз оқиғалардың (апаттардың) басталуы немесе қызметте қалыптасып жатқан жағдай қорқыныш себептері болуы мүмкін.

Қаруды қолдану – соңғы шек екенін есепке ала отырып, әлемнің көптеген елдерінде полицейлерді даулы жағдайды қарусыз шешуге арнайы дайындауға көңіл бөледі. Мұндай дайындықтың мақсаты – полиция қызметкерін агрессивті халықпен байланысуға, олардың көңіл-күйлерін өктем әдістерсіз мәселелерді бейбіт түрде шешуге үйрету.

Қылмыстық дау-жанжалдар мен оқыс оқиғалардың мұндай жағдайлары психологиялық қауырттылықпен, көңіл-күйімен, ерік тайталастығымен, қауіптілікпен, жауапкершілікпен, әсіресе жылдамдықпен толыққан және кәсіби-психологиялық дайындыққа, бекемдікке, сабырлылыққа, жағдайға қарай тез әрі дұрыс бағыттылыққа, қырағылыққа, шұғыл әрекет етуге дайындыққа жоғары талаптар қояды. Оларды орындаушы қызметкерлер бұл талаптардың жоғары деңгейінде үнемі бола бермейді, түрлі, әсіресе қайғылы оқиғаларға әкеліп соқтыратын қателіктерге бой алдырады. Мұндай жағдайларға дайындалған қызметкер – қиындықтарды жеңіп, жағдайға тез бейімделеді және өз білімін азаматтар мен өзінің қауіпсіздік шараларына бағыттайды, ал дайындалмаған қызметкер – психикалық бұзылуы мүмкін, міндетті түрде күтпеген жағдайларға әкеліп соғатын тәртіптік жарғыны немесе азаматтармен байланысу ережесін бұзуы мүмкін. Штаттан тыс жағдайға психикалық тұрғыдан дайындалмаған қызметкердің кенеттен түсуі өмірдің үйреншікті қалпын бұзуға, жұмысқа іріткі салуға, өз өмірінің қауіпсіздігіне және адамдардың денсаулығына қауіп төндіруге әкеліп соғады және жағдайдың криминогендігін қоздырады, халық арасында ПО қызметкерлерінің кәсіби беделін түсіреді. Заң психологиясы осындай жағдайларды терең зерттеу үшін және ондағы қызметкерлердің мінсіз әрекеттерін

қамтамасыз ету бойынша ұсыныстарды жетілдіру үшін қабылданған.

Қызметтік жұмыс барысында әрбір полиция қызметкері экстремалды жағдайлар мен оқиғалардан өтеді: мас күйдегі жүргізушіні ұстау, ЖКО жасаған және жасырынбақшы болған адамдарды ұстау, қылмыс жасаған және қудалаудан «құтылмақшы» болған қылмыскерлерді ұстау, қиын табиғи жұмыс жағдайлары (ыстық, суық, шу), жаппай тәртіпсіздіктер мен табиғи зілзала туындаған кезде қызмет өткеруді ұйымдастыру және т.б.

Қызметкерлердің даярлығының болмауы көбінесе қызмет процесінің тиімділігін төмендетеді.

Психологиялық даярлығы жоқ қызметкердің кенеттен штаттан тыс жағдайға түсуі қоғамдық өмірдің қалыпты ырғағын бұзуға әкеп соғады, жұмысты ұйымдастыруға кедергі келтіреді, жеке қауіпсіздігіне, адамдардың өмірі мен денсаулығына қауіп төндіреді, жағдайдың криминогендігін күшейтеді және халық арасында ПО қызметкерлерінің кәсіби беделіне нұқсан келтіреді.

Қажет кезде дұрыс бағалау және шешім қабылдау қабілетсіздігінен кез келген шиеленіс штаттан тыс және экстремалды жағдайларға ұласуы мүмкін.

Қорытынды.

Бүгінгі тақырыпты қорытындылай келе ең алғашқы экстрималды жағдайларға тоқталдым. Соның ішінде адамзат өмірінде кездесетін табиғи зілзалалар, қызметтік жағдайда пайда болатын ерекше жағдайлар

адам өміріне, денсаулығына, моральдық-материалдық жағында ескере кеттік.

«Экстремалды жағдай» ұғымы әрқашан субъективті сипатта болады және жеке әр қызметкер үшін қалыптасқан қиындықтың жеке тұлғалық деңгейін көрсететін кедергі ретінде айқындалады.

Қызметтік жұмыс барысында әрбір полиция қызметкері экстремалды жағдайлар мен оқиғалардан өтеді: мас күйдегі жүргізушіні ұстау, ЖКО жасаған және жасырынбақшы болған адамдарды ұстау, қылмыс жасаған және қудалаудан «құтылмақшы» болған қылмыскерлерді ұстау, қиын табиғи жұмыс жағдайлары (ыстық, суық, шу), жаппай тәртіпсіздіктер мен табиғи зілзала туындаған кезде қызмет өткеруді ұйымдастыру және т.б.

Бұл қызметкерлердің даярлығының болмауы көбінесе қызмет процесінің тиімділігін төмендететіндігін көрсетеді.

Негізгі әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 30.08.1995 ж. (өзгертулер мен толықтырулар 29.01.2022 ж.)
2. ҚР «ҚР ПО» туралы заңы 23.04.2014 ж. (өзгертулер мен толықтырулар 19.04.2019 ж.)
3. Васильев В.Л. Юридическая психология. Серия «Учебник нового века». – СПб: Питер, 2001. – 640 с.

4. Илюсизова С.М. Общая юридическая психология: Учебник. – Алматы: Нур Пресс, 2006. – 304 с. / электронный учебник
5. Еникеев М.И. Общая и юридическая психология (в двух частях). Учебник. – М.: Юрид.лит., 1996. – 512 с.
6. Пралиева Г.К. Юридическая психология: Учебное пособие. – Алматы: Жеті жарғы, 2004. – 384 с.
7. Психология и педагогика в деятельности сотрудников ГСК и ОВД: курс лекций / Под общ.ред. Н.А.Минжанова, В.Н.Лапшина. – Караганда: Карагандинская высшая школа ГСК РК, 1996. – 204 с.
8. Тесленко А.Н. Психология и педагогика в деятельности правоохранительных органов: Учебно-методический комплекс. – Астана: ИКФ «Фолиант», 2000. – 272 с.
9. Чуфаровский Ю.В. Юридическая психология. Учебное пособие. – М.: Право и закон, 1997. – 320 с.
10. Шапарь В.Б. Новейший психологический словарь. – М., 2007. – 806 с.
11. Шиханцов Г.Г. Юридическая психология. Учебник для вузов. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2002. – 352 с.

Қосымша әдебиеттер:

1. Гулевич О. Психологические аспекты юриспруденции. – М., 2006. – 512 с.
2. Столяренко Л.Д. Психология: Учебник для вузов. – СПб: Питер, 2008. – 592с.

3. Юридическая психология: Хрестоматия / Сост. В.В.Романов, Е.В.Романов. – М.: Юристъ, 2000. – 448 с.
4. Энциклопедия юридической психологии / Под общ. ред. проф. А.М.Столяренко. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003. – 607 с.

№ 4 тақырып. ПО қызметкерлерінің қарым-қатынас мәдениеті мен шешендік өнері

Ішкі істер органдары (ПО) қызметкерлері қоғамдағы тәртіп пен қауіпсіздікті қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Олардың кәсіби қызметі азаматтармен және әріптестерімен тиімді қарым-қатынас орнатуды талап етеді. Қызметкерлердің қарым-қатынас мәдениеті мен шешендік өнері – олардың кәсіби шеберлігінің маңызды бөлігі.

1. Қарым-қатынас мәдениетінің маңызы

Қарым-қатынас мәдениеті – ПО қызметкерлерінің азаматтармен және әріптестерімен сыпайы, әдепті және түсіністікпен қарым-қатынас жасау қабілеті. Бұл мәдениет келесі аспектілерді қамтиды:

Вербалды қарым-қатынас – анық, түсінікті және нақты сөйлеу, кәсіби терминдерді орынды пайдалану.

Вербалды емес қарым-қатынас – ым-ишара, дауыс ырғағы, көзқарас арқылы ақпаратты жеткізу.

Эмпатия мен сенімділік – азаматтардың жағдайын түсіну, олардың мәселелерін шешуде жанашырлық таныту.

Кикілжіндерді басқару – шиеленісті жағдайларда салқынқандылық сақтап, мәселені бейбіт жолмен шешу.

2. Шешендік өнердің рөлі

ПО қызметкерлері жиі көпшілік алдында сөз сөйлейді, азаматтарға заң нормаларын түсіндіреді және әртүрлі жағдайларда келіссөздер жүргізеді. Сол себепті шешендік өнердің негізгі қағидаларын меңгеру маңызды:

Айқын және логикалық сөйлеу – ойды жүйелі түрде жеткізу, тыңдаушыларға түсінікті болу.

Сенімділік пен дәлелділік – сөз барысында нақты фактілер келтіріп, аргументтерді орынды қолдану.

Психологиялық әсер ету әдістері – дауыс ырғағы, сөйлеу мәнері арқылы тыңдаушыларға әсер ету.

Публицистикалық стиль – ресми және бейресми аудиторияға сай сөйлеу стилін таңдау.

3. Қарым-қатынас этикасы және кәсіби мінез-құлық нормалары

ПО қызметкерлері өз қызметінде заң талаптарына ғана емес, сондай-ақ моральдық-этикалық нормаларға да сүйенуі тиіс:

Әдептілік пен сыйластық – азаматтармен қарым-қатынаста сабырлы әрі сыпайы болу.

Құпиялылықты сақтау – қызметтік ақпараттарды үшінші тұлғаларға жария етпеу.

Объективтілік пен әділдік – қандай жағдай болмасын бейтараптықты сақтау.

Қорытынды

ПО қызметкерлерінің қарым-қатынас мәдениеті мен шешендік өнері олардың кәсіби шеберлігінің ажырамас бөлігі болып табылады. Қоғаммен дұрыс қарым-қатынас орната білу, шешендік дағдыларды дамыту – құқық қорғау органдарының беделін арттырып, азаматтардың сенімін күшейтудің негізгі жолдарының бірі.

№ 5 тақырып. ПО қызметінде профайлинг әдістерін қолдану

Әлемнің түкпір-түкпірінде күн сайын болып жатқан террорлық актілерге байланысты құқыққа қарсы әрекеттердің алдын алу және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету проблемасы тұтастай құқық қорғау органдары, атап айтқанда Ішкі істер органдары үшін ең өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Қиындық террористік шабуыл жасауға дайындық, террористік сипаттағы іс-әрекеттер жасырын, жасырын болып табылады. ПО-на террорлық шабуыл жасалғанға дейін құқық қорғау органдарында қылмыстың болжалды орны, жасалған уақыты және қылмыскерлердің жеке басы, олар қолданатын құралдар мен әдістер туралы сенімді ақпарат жоқ; террористік шабуыл жасалғанға дейін

қоғамдық орындарда жүрген азаматтар террористердің қылмыстық ниеттері туралы күдіктенбейді, нәтижесінде үлкен адам және басқа да шығындар болуы мүмкін. Сондықтан дайындалып жатқан терактілер мен террористік сипаттағы қылмыстарға қатысы бар адамдарды анықтау бойынша үлкен жұмыс көлемін арнайы бөлімшелер мен жедел-іздестіру қызметтері жүзеге асырады. Сонымен бірге, әкімшілік полиция мен жергілікті полиция қызметі терроризмнің алдын алу жөніндегі қызметке елеулі үлес қоса алады деп санаймыз, өйткені әкімшілік полиция мен жергілікті полиция қызметінің қызметкерлері лауазымдық міндеттерін орындау барысында азаматтардың әртүрлі санаттарымен үнемі өзара іс-қимыл жасайды, сонымен қатар аталған бөлімшелер ПО жүйесіндегі басқа қызметтермен салыстырғанда анағұрлым көп.

Әкімшілік полиция және жергілікті полиция қызметі қызметкерлерінің террористік әрекетті немесе террористік сипаттағы әрекеттерді дайындау сатысында анықтау жөніндегі міндетті жиі орындау қиын екенін, оның ішінде жоғарыда көрсетілген себептер бойынша құқыққа қарсы әрекеттердің жасырындылығы мен астыртын әрекет етуіне, сондай-ақ жедел-іздестіру қызметінің арнайы даярлығы мен тәжірибесінің болмауына байланысты екенін көрсетеді.

1. ПО қызметкерлері психологиялық профайлингтік технологияны қолдану.

Профайлингтің психологиялық технологиясы алғаш рет XX ғасырдың жетпісінші жылдарының соңында Израильдің Эль-Аль әуежайында ұшуға дейінгі тексерудің алдын алу шаралары ретінде қалыптасты және қолданылды.

Тек жоғары технологиялық тексеру техникасын қолдану дайындалып жатқан заңсыз әрекеттерді анықтау мәселесін шеше алмайтыны анықталды. Сонымен қатар, әуежай залдарында бақылау, арнайы сауалнамалар мен тексеру әдістері қолданыла бастады, бұл ерте кезеңдерде террористік қауіп төндіретін ықтимал қауіпті жолаушылар мен жүктерді тиімді анықтауға мүмкіндік берді. Әзірленген ұсыныстарға сәйкес, Израиль әуежайларының қауіпсіздік жүйесінің қызметкерлері сыртқы белгілері бойынша террористік қауіп төндіретін адамдарды анықтады (бет-әлпеті, қимылдары, қимылдары, киімдері бойынша, мысалы, өзін-өзі өлтіруші: өзіне назар аударатын, айналасында ештеңе байқамайтын, созылған бет. артқы жағы, жаяу жүру кезінде бүгілмейді аяғы, артқы жағында іштің қалыңдауы - "шахид белдеуі" және т. б.); олар сұрақтар қойды, олардың жауаптары көбінесе бақылау объектісінің ниеттерінің заңды сақталуына күмәндануға негіз берді ("сіздің елге сапарыңыздың мақсаты?", "Сіз жүгіңізді өзіңіз салдыңыз ба?" және т.б.) қосымша тексерулер мен мән-жайларды анықтауды талап етті. Израильдің Профайлинг тұжырымдамасы әрбір жолаушының немесе заттың

(жүктің) террористік актілерге қатысы бар деген сұраққа оң немесе теріс жауап іздеуге бағытталған.

XX ғасырдың сексенінші жылдарында американдық зерттеуші Пол Экман адамның эмоционалды жағдайын жедел және қашықтықтан анықтауға мүмкіндік беретін заманауи профильдің негізін құрайтын техниканы ойлап тапты. Бұл әдіс АҚШ арнайы қызметтерінің қызметінде қолдануды тапты және адамның шынайы ниеттерін анықтауға, өтірік фактілерін анықтауға және алынған ақпараттың сенімділік дәрежесін анықтауға бағытталған.

Қазіргі уақытта профайлингтің психологиялық технологиясы қоғам өмірінің түрлі салаларына бейімделген. Профайлинг жолаушыларды, олардың қол жүгі мен багажын тексерудің қазіргі заманғы техникалық құралдарын қолданумен қатар әлемнің көптеген әуежайлары мен теміржол вокзалдарында пайдаланылады. Бизнес-келіссөздерді сүйемелдеу және ірі мәмілелер жасасу, персоналды іріктеу, оның ішінде: басқарушы лауазымдарға, компания ішіндегі жанжалдарды шешуге, қарыз алушыға несие беру туралы мәселелерді шешуге – осы және басқа да міндеттерді өтірікті тексеру дағдылары бар кәсіби мамандар, сондай-ақ психологиялық көзқарасты, адамдар арасындағы қарым-қатынасты ерекше "сезіну" арқылы шешеді. Профильдеу саясатта белсенді қолданылады-бәсекелестікте қарсыластар демагогиялық мәлімдемелерді анықтап, әшкерелейді,

жаңа қолдаушыларды тарту үшін белгілі бір сөздер, ым-ишара мен мимика қолданылады.

Осылайша, профайлингтің психологиялық технологиясының артықшылықтары:

- оның икемділігі мен әмбебаптығы, яғни объектілердің кең ауқымына, оның ішінде қоғамдық тәртіпті қорғау мен қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге қатысты тіршілік әрекетінің әртүрлі салаларында қолдану мүмкіндігінің болуы;

- пайдаланудағы қол жетімділік: арнайы теориялық дайындық практикалық жұмыс тәжірибесімен бірге психологиялық білімі жоқ өмірдің әртүрлі салаларындағы қызметкерлерді қолдануға мүмкіндік береді.

Әкімшілік полиция және жергілікті полиция қызметінің қызметкерлері қызметтік міндеттерін орындай отырып, бақылайды, байланысады, халықтың әртүрлі топтарынан келген көптеген азаматтармен өзара әрекеттеседі.

Қысқа уақыт ішінде қарым-қатынас процесінде байқалған тәжірибелі маман кез-келген адамға нақты сипаттама бере алады: жынысы, жасы, ұлты, әлеуметтік мәртебесі, кәсіби және басқа байланысы, бейімділігі, басқаларға қатынасы, зиянды тәуелділіктер және т. б.

Мысалы, учаскелік полиция инспекторы азық-түлік гипермаркетінде жұмыс істейтін ұрыны қалай анықтайды деген сұраққа жауап берді: "әдетте, қалталар жұппен жұмыс істейді". Біріншісі (ұрлық

жасаған) жасаушыға әмиян (құжаттар, құнды заттар) береді; екіншісі (жас жігіт) ұрланған заттарды гипермаркеттен тыс жерге шығарады. Егер жәбірленуші жоғалуды бірден байқаса, біріншісі оған шабуылдаушыны ұстауға "көмектеседі", сендіреді, күзет пен ПО-ға наразылық білдіреді, болған оқиғаның әділетсіздігіне өкінеді және т. б. Екіншісін шығу үшін тікелей маршрут бойынша есептеуге болады (бұрын олар жұпта қозғалады), сыртқы тепе-теңдік пен отряд ("олар маған ештеңе тигізбейді"), егер полиция оған назар аударса, толқудың белгілері. Қылмыскерлер басқа азаматтардан ерекшеленбейтін етіп киінеді – бай да, кедей де емес, киімнің, сыртқы келбеттің, жеке заттардың бөлшектеріне назар аудармай". Учаскелік полиция инспекторының жауабы психологиялық білімді қолдану жедел-қызметтік міндеттерді табысты шешуге мүмкіндік беретіндігін айқын көрсетеді. Еңбек өтілі бар жол-патрульдік полиция қызметкері көлік құралының жүргізушісін тоқтатып, қарым-қатынастың алғашқы екі-үш минутында адамның психологиялық бейінін құрайды (шамамен жасы, әлеуметтік мәртебесі және кәсібі, Білім және тәрбие деңгейі, ПО қызметіне қатысы, құқық бұзушылық жасауға дайындығы және т.б.). Мүмкін, полицей әрқашан өз болжамдарын ақтай алмайды, ішкі "инстинктпен" бір нәрсені түсіндіреді.

Пойызда жоспарлы рейдтік іс-шараларды жүзеге асыра отырып, көлік полицейі вагонның жолсерігінен жолаушылардың бірі өзін ерекше ұстайтыны туралы

ақпарат алды: екі тәулік ішінде мен дәретханаға екі рет бардым, тамақ ішпедім, басқа жолаушылармен байланысқа түспедім, жүйке, жабық. Көліктегі ПО қызметкері жолаушының жеке құжаттарын (паспортын) тексеру барысында Пәкістан және Түркия сияқты мемлекеттердің визаларының бар-жоғын анықтайды. Полиция қызметкерінің сұрақтарына (Сіз аталған мемлекеттерде болғаныңызда, онда немен айналыстыңыз, не бардыңыз, жергілікті әдет-ғұрыптар туралы айтып беріңіз және т.б.) азамат анық емес, нақты емес жауап береді, шатастырады. Жеке заттарды тексеру кезінде қоғамдық қауіпсіздік үшін қауіпті заттар табылған жоқ. Дегенмен, азаматтың мінез-құлқы туралы деректерді талдау көліктегі ПО қызметкерінің жеке басын бұрын қылмыс жасауға қатыстылығын тексеру, іздеу салу және т. б. бойынша іс-шараларды жүзеге асыруы үшін негіз болып табылады. (Қазақстан Республикасы ПО және Еуразиялық экономикалық Достастыққа қатысушы елдердің жедел есептері бойынша).

Жоғарыда келтірілген мысалдардан белгілі бір дәрежеде әкімшілік полиция мен жергілікті полиция қызметкерлері алдын-ала психологиялық технологияны қолданады және тиісті дайындық деңгейінде қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, соның ішінде терроризммен күрес мәселелерін тиімді шеше алады.

Әкімшілік полиция мен жергілікті полиция қызметі қызметкерлерінің профайлингі арнайы қалыптасқан

психологиялық білім мен дағдылардың көмегімен қоғамдық қауіпсіздікке ықтимал қауіп төндіретін адамдар мен заттарды анықтау бойынша полиция қызметі болып табылады деп санаймыз.

Қоғамдық қауіпсіздік-бұл қоғамның тұтастығы мен оның тұрақтылығы қамтамасыз етілетін азаматтардың өмірі, денсаулығы мен әл-ауқатының, қазақстандық қоғамның рухани-адамгершілік құндылықтарының және әлеуметтік қамсыздандыру жүйесінің нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күйі.

Қоғамдық қауіпсіздікке төнетін ықтимал қатер деп біз түсінеміз:

- адамның террористік акт жасауға дайындық жөніндегі іс-әрекеттері (жарылыс жасау, өрт қою немесе адамдардың қаза болу қаупін тудыратын, елеулі мүліктік залал келтіру не қоғамдық қауіпсіздікті бұзуға, халықты үрейлендіруге, Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарының, шет мемлекеттің немесе халықаралық ұйымның шешімдер қабылдауына ықпал етуге бағытталған өзге де қоғамға қауіпті салдарлардың туындауы);
- адамның терроризмді насихаттау жөніндегі іс-әрекеттері немесе террористік не экстремистік әрекетті ұйымдастыру мақсатында терроризм актілерін жасауға, басқа адамдарды азғырып тартуға немесе дайындауға не қаруландыруға жария түрде шақыру;
- жасағаны үшін қылмыстық жауаптылық көзделген террористік сипаттағы өзге де әрекеттер;

- адамдардың қаза болу, елеулі мүлiктiк залал келтiру не өзге де қоғамға қауiптi зардаптардың туындау қауiпiн төндiретiн заттардың: жарылғыш құрылғылардың, әртүрлi қару түрлерiнiң (атыс, биологиялық немесе химиялық әсер ету сипатындағы және т.б.), плакаттардың, Листовкалардың, брошюралардың және өзге де баспа басылымдарының (Террористiк мiнездiк әрекеттерiн жасауға шақыратын) болуы.

ПО қызметкерлерiнiң Профайлинг объектiсi азаматтар мен заттар болып табылады.

Профайлинг объектiсiнiң (адамның, заттың) Террористiк қауiппен әлеуеттi байланысының болуын немесе болмауын көрсететiн маңызды белгiлердiң жиынтығы профиль деп аталады.

Террористiк сипаттағы қауiптiң ықтимал қауiптiлiк дәрежесiн бағалау тұрғысынан Профайлинг объектiлерiнiң профильдерi қауiптi және қауiптi емес болып бөлiнедi.

Террористiк сипаттағы қауiптiң ықтимал қауiп тұрғысынан профильдiк нысандардың профильдерiнiң қысқаша сипаттамасын қарастырыңыз.

Қауiптi емес адам-сыртқы келбетiнде, мiнез-құлқында, жеке құжаттарында және заттарында күдiктi белгiлердi анықтау тұрғысынан террористiк сипаттағы ықтимал қауiп төндiрмейтiн адам, егер:

- террористiк сипаттағы ықтимал қауiп туралы куәландыратын күдiктi белгiлер тiркелген жоқ;

- террористік сипаттағы ықтимал қауіп туралы куәландыратын күдікті белгілер расталмады.

Қауіпті адам-террористік сипаттағы ықтимал қауіп туралы куәландыратын күдікті белгілері бар, расталған адам.

Қауіпті адамдар өздері көзі болып табылатын террористік сипаттағы ықтимал қауіп туралы білуіне/білмеуіне қарай хабардар және хабардар емес болып бөлінеді.

Террористік сипаттағы ықтимал қатер болып табылатын хабардар және хабардар емес қауіпті адамдар топтарының қысқаша сипаттамасын ұсынамыз.

Белгісіз қауіпті адамдар үш топқа бөлінеді: аңғал, жартылай аңғал, жалған (штаттан тыс).

Аңқау террористке келесі белгілер тән:

- террористік ұйымның (топтың) мүшесі болып табылмайды және онымен ешқандай ресми түрде байланысты емес;

- қылмыстық әрекетке тартылғанын білмейді;

- өз заттары арасында өзіне тиесілі емес, арнайы салынған, қауіпті болуы мүмкін заттың бар екендігі туралы хабардар емеспін (мысалы, адамға ол үшін білінбей жарылғыш құрылғыны немесе уытты затты багажға салды; немесе түйіншекті (затты) оның мақсатын түсіндірмей, жаңылыстырып беруді сұрады – "монша керек-жарақтарын, телефонды және т. б. туыстарыма бер");

- жоқ, өзіне тән айырым ерекшеліктері мінез-құлқы.

Ішінара аңғалдық террорист мынадай сипаттамалары бар:

- террористік ұйымның (топтың) мүшесі болып табылмайды;
- ол заңды бұзатындығын біледі, бірақ бастапқыда оның әрекеттерін террористік ұйымдар басқаратындығын білмейді (адам затты (ақша, кітаптар, техникалық құрылғы, есірткі және т. б.) белгілі бір сыйақы үшін немесе басқа себептермен (Достық орналасу белгісі ретінде) сәлемдеменің мақсатын түсіндірместен беруді сұрады; немесе кек алу, достық, ынтымақтастық себептерінен үшінші тұлғаның өтініші бойынша азамат басқа адамға тыйым салынған затты (есірткі, жарылғыш құрылғылар, қару және т. б.);
- мінез-құлық оқшауланумен, шиеленіспен сипатталады.

Жалған (штаттан тыс) террорист:

- мүмкін террористік ұйымның (топтың) мүшесі болып табылады немесе онымен ынтымақтасады;
- ақша үшін немесе ынтымақтастық сезімінен Қаруды, жарылғыш құрылғыларды, ұнпарақтар мен террористік сипаттағы өзге де баспа басылымдарын және т. б. тасымалдайды; бұл ретте оның міндетіне оларды пайдалану (тарату) кірмейді;;
- әдетте, жоғарыда көрсетілген заттарды пайдалану (іске қосу) уақыты мен орны туралы хабарланбаған;
- мінез-құлық алаңдатады, стресс пен қорқыныш белгілері айқын көрінеді.

Хабардар қауіпті террористер қоғамдық қауіпсіздікке төнетін ықтимал қауіп туралы біледі. Бұл санат суицидтік емес және суицидтік террористерге бөлінеді.

Суицидтік емес террористер қауіпті, өйткені:

- жиі әрекет ететін террористік ұйымдардың (топтардың) мүшелері болып табылады;;
- жеке, саяси, діни, псевдопатриотикалық немесе қылмыстық мүдделерден құқыққа қарсы әрекеттерді мұқият дайындалған, жаттықтырылған, жоғары уәждеделген, жасайды;
- егжей-тегжейлі әзірленген іс-қимыл тактикасына ие (кепілге алу, қоғамдық орында жарылыс, ұшақты ұрлау, террористік топтарға тарту, насихаттау жұмысы және т. б.);
- олардың террористік актілері зардаптарының немесе террористік сипаттағы іс-әрекеттердің, сондай-ақ жауапкершіліктен жалтару, болдырмау тәсілдерінің әртүрлі нұсқаларын қарастырды;
- мінез-құлық өзіне сенімді, агрессивті, ерік-жігердің күшейтілген бақылауында.

Суицидтік террористер келесі белгілермен сипатталады:

- террористік ұйымдардың (топтардың) мүшелері немесе олармен қандай да бір түрде байланысты; кейде олардың әрекеттері жеке сипатта болады; көбінесе бұл діни фанаттар немесе арнайы психологиялық дайындықтан өткен адамдар;

- олардың іс-қимыл тактикасымен қоғамдық орында террористік акт жасау көзделген, оның нәтижесінде үлкен материалдық залал, елеулі адам шығыны, күшті қоғамдық резонанс келтірілуі тиіс;
- террористік акт жасауды олар тіршілік әрекетінің шарықтау шегі ретінде қарастырады, одан кейінгі өмір сүру мүмкіндігі (кету жолдары, жауапкершіліктен жалтару нұсқалары) жол берілмейді;
- мінез-құлық тыныш (бөлінген), мүмкін есірткіге мас болу.

Заттарды екі профильде қарастыруға болады – ықтимал қауіпті емес және қауіпті.

Қауіпті емес зат-күдікті белгілерді анықтау тұрғысынан террористік сипаттағы ықтимал қауіп төндірмейтін зат, егер:

- террористік сипаттағы ықтимал қауіп туралы куәландыратын күдікті белгілер тіркелген жоқ;
- зат тиесілі адамның Террористік сипатының ықтимал қатері туралы куәландыратын күдікті белгілер тіркелген жоқ;
- террористік сипаттағы ықтимал қауіп туралы куәландыратын күдікті белгілер расталмады.

Қауіпті зат-террористік сипаттағы ықтимал қауіп туралы куәландыратын, тіркелген күдікті белгілері бар зат.

Белгі-бұл объектінің (немесе құбылыстың) ерекшелігі, қасиеті, оны басқа мүмкін ұқсас объектілер арасында бөліп көрсетуге және тануға мүмкіндік береді. Әр адамның немесе заттың әртүрлі белгілері бар. Мысалы,

адам келесі белгілермен сипатталады: жеке тұлғаның жеке психологиялық қасиеттері (сөйлеу, бет-әлпеті, ым-ишарат, киім, әдептілік және т. б.); қылмыстық тәжірибенің болуы (жаргон, татуировка, қоғамға қарсы әдеттер); темперамент, мінез-құлық көріністері; психологиялық бақылау кезіндегі адамның психикалық жағдайы мен реакциясы; белгілі бір іс-әрекетке, іс-әрекетке және мінез-құлыққа деген ниет пен дайындық. Затты сипаттау кезінде келесі жалпы белгілер қолданылады, мысалы: түрі, өлшемі, көлемі, массасы, физикалық жағдайы, түсі, иісі, бөлшектердің болуы, белгілері және т.б. төменде адамның немесе заттың ықтимал Террористік қауіптілігін көрсететін күдікті белгілер қарастырылады.

2. Психологиялық профайлингтік технологияның әдісі.

Профайлингті жүзеге асыру кезінде әкімшілік полиция мен жергілікті полиция қызметінің қызметкерлері қоғамдық қауіпсіздікке қатер туындауы мүмкін жағдай мән-жайларының жиынтығын ескеруі тиіс деп ойлаймыз. Ықтимал қауіптілердің арасында, яғни террористік актінің немесе террористік сипаттағы әрекеттердің ықтималдығы жоғары болған жағдайда, біз: орын, уақыт, объект.

Бұл жер террористік акт немесе террористік сипаттағы іс-әрекеттер жасау, террористерге қойылған мақсатқа жетуге мүмкіндік беретін аумақ (үлкен адам құрбандары, елеулі материалдық шығындар, халық арасындағы қорқыныш пен үрей, биліктің беделін

түсіру, жаңа жақтастарды тарту, Террористік идеологияны насихаттау және т.б.) деп түсініледі. Мұндай орындарға мемлекеттік қорғауға жататын объектілер орналасқан қоғамдық орындар мен аумақтар жатады деп ойлаймыз.

Қазақстан Республикасының "Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы" кодексінде қоғамдық орын ұғымына түсініктеме беріледі:

- 1) білім беру ұйымдары, сондай-ақ кәмелетке толмағандардың демалуына арналған ұйымдар;
- 2) денсаулық сақтау ұйымдары;
- 3) қоғамдық тамақтандыру пункттері;
- 4) кинотеатрлар, театрлар, цирктер, концерт, қарау және көрме залдары, спорт ареналары және жаппай демалуға арналған басқа да жабық құрылыстар, оның ішінде түнгі клубтар мен дискотекалар;
- 5) мұражайлар, кітапханалар және дәрісханалар;
- 6) жергілікті және алыс қатынастағы поездар, әуе, теңіз және өзен көлігі кемелері, сондай-ақ қалалық, қалааралық автобустардың салондары, маршруттық таксилер және қалалық электр көлігі;
- 7) әуежайлар, теміржол, автомобиль және су вокзалдарының ғимараттары;
- 8) мемлекеттік органдар мен ұйымдар;
- 9) жұмыс орындары болып табылатын Үй-жайлар;
- 10) үйлердің кіреберістері.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысымен мемлекеттік күзетілуге жататын объектілерге:

- 1) Қазақстан Республикасының Республикалық және облыстық маңызы бар орталық және жергілікті атқарушы органдарының, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының, жергілікті және басқа да соттардың, Бас прокуратураның, облыстар прокуратурасының, Республикалық маңызы бар қала және республика астанасы прокуратурасының әкімшілік ғимараттары мен объектілері, қалалық және оларға теңестірілген әскери және басқа да мамандандырылған прокуратуралар, құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитеті және оның аумақтық бөлімшелері;;
- 2) Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің объектілері, оның филиалдары мен сақтау орындары;
- 3) Қазақстан Республикасында аккредиттелген шетелдік дипломатиялық өкілдіктер, консулдық мекемелер және халықаралық ұйымдардың өкілдіктері;
- 4) Қазақстан Республикасының Президенті бекітетін тізбеге енгізілген, Қазақстан Республикасы Мемлекеттік күзет қызметі Ішкі істер органдарының бөлімшелерімен бірлесіп күзететін Қазақстан Республикасының объектілері, сондай-ақ маңызды мемлекеттік маңызы бар объектілер;

- 5) Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінің, басқа да әскерлер мен әскери құралымдардың әскери бөлімдері болып табылады;
- 6) мемлекеттік материалдық резервтері бар объектілер-медициналық препараттарды, жанар-жағармай материалдарын сақтау жөніндегі қоймалар, азық - түлік және киім-кешек қоймалары;
- 7) аса қауіпті, бактериологиялық, биологиялық, химиялық, есірткі құралдары мен прекурсорларды әзірлеу, өндіру, сынау, зерттеу және сақтау жөніндегі мемлекеттік ұйымдар мен мекемелердің объектілері;
- 7-1) заңды тұлғалардың жарылғыш және улы заттарды сақтау жөніндегі объектілері;
- 7-2) ауыр қылмыстар жасады деп күдік келтірілген адамдарға стационарлық сот-психиатриялық сараптама және зерттеу жүргізу жөніндегі мемлекеттік ұйым болып табылады;
- 7-3) ғарыш инфрақұрылымының объектілері;
- 8) атом энергиясын пайдалану объектілері;
- 9) тіршілікті қамтамасыз ету объектілері, оның ішінде: жылумен жабдықтау - Жылу электр орталықтары (50 Гкал-дан астам); ауыз сумен жабдықтау-су тарту құрылыстары;
- 10) отын-энергетикалық пайдалы қазбаларды өндіруге және қайта өңдеуге байланысты объектілер, химия өнеркәсібі объектілері;
- 11) Су шаруашылығы объектілері - гидротехникалық құрылыстар: гидротораптар, шлюздер, бөгеттер; су

ресурстарын басқару үшін пайдаланылатын су қоймалары;

12) Республикалық маңызы бар байланыс, теле - және радиохабар тарату объектілері.

Ықтимал қауіпті орындардың тізбесі өңірлік және өзге де шарттарға сәйкес өзгертілуі мүмкін.

Террористік акт немесе террористік сипаттағы іс-әрекеттер жасау үшін ықтимал қауіпті уақытқа террористік акт немесе террористік сипаттағы іс-әрекеттер жасау террористердің қойған мақсаттарына қол жеткізуге мүмкіндік беретін белгілі бір аумақтағы тәуліктің (сағаттың), жыл мезгілдерінің (айлардың) бөліктерін жатқызу қажет деп санаймыз. Бұл қоғамдық көліктерде және қоғамдық көлік аялдамаларында (метро, автобус, троллейбус және т.б.) азаматтардың саны максималды болған кезде (мысалы, 7-9, 12-15, 17-21 сағат) "шыңы" болуы мүмкін. Немесе әртүрлі меншік нысанындағы ұйымдардың, кәсіпорындар мен мекемелердің жұмыс уақыты (мысалы, сағат 8 – ден 20-ға дейін білім беру ұйымдарында оқытылады; қойылымдар, көрмелер, концерттер, спорттық және өзге де іс-шаралар-сағат 16-дан 23-ке дейін; сағат 10-нан 17-ге дейін дүкендер, гипермаркеттер, сауда үйлері, базарларға көптеген азаматтар барады және т.б.). Сондай-ақ, жыл мезгілін есте ұстаған жөн (курорттарда демалыс маусымында халық саны күрт артады), мереке күндері және т. б.

Объект жағдай мән – жайларының құрамдас элементі ретінде террористердің-азаматтардың (құрбандардың),

ғимараттар мен құрылыстардың, техникалық құрылыстар мен объектілердің, көлік құралдарының іс-әрекетіне бағытталған объект болып саналуы керек. Террористердің ықтимал құрбандарына азаматтар жатады:

- көрнекті мемлекеттік және қоғамдық-саяси қайраткерлер, шығармашылық интеллигенция өкілдері, әскери элита, құқық қорғау органдарының қызметкерлері, жоғары кәсіби деңгейдегі мамандар және т. б.;
- кәмелетке толмағандарға қатысты қылмыстар әрқашан үлкен қоғамдық резонанс тудырады;
- шетелдік мемлекеттік және қоғамдық-саяси қайраткерлердің, консулдықтар мен дипломатиялық миссиялардың өкілдерінің, үлкен (жалпы әлемдік) үлес қосқан ғылым, мәдениет және өнер қайраткерлерінің;
- бай азаматтар (миллионерлер, миллиардерлер), оларды кепілге алу, мысалы, кепілге алу, босату әдісі ретінде үлкен ақша сомасын немесе материалдық ресурстарды алу перспективасының пайда болуына немесе қаржыландыру көзі ретінде қарастыруға болады;
- террористік әрекеттері наразылық, үрей, қорқыныш және т. б. толқынын тудыратын адамдардың көп жиналуы (10-20 адамнан астам).;
- адамдар, олардың арасында террористер жаңа жақтастарды жалдай алады (мысалы, Жастар, қиын өмірлік жағдайларға тап болған адамдар, белгілі бір

мінез-құлқы мен мүдделері бар, қиын әлеуметтік-экономикалық жағдайдағы адамдар және т.б.).

Террористер шабуылының ықтимал объектілеріне жоғалуы немесе зақымдануы қоғамдық наразылықтың толқынын тудыратын, мемлекет пен қоғам үшін елеулі болатын ғимараттар мен құрылыстарды, техникалық құрылыстар мен объектілерді жатқызу керек:

- ЮНЕСКО тізіміне жалпы әлемдік маңызы бар объектілер ретінде енгізілген, сондай-ақ мемлекет қорғайтын мәдениет объектілері;

- жалпы әлемдік мәдени құндылықты білдіретін өнер заттары;

- азаматтар көп баратын ғимараттар мен құрылыстар (Нью-Йорктегі мұнара-тіреген ғимараттар, Париждегі Дисней-ленд, еліміздегі спорт кешендері мен демалыс базалары – Медеу, Шымбұлақ, діни ғимараттар – мешіт, шіркеу, синагога, шіркеу және т. б.);

- кәсіпорындар, зауыттар, кәсіпшілік объектілері, ғылыми институттар мен зертханалар (өзекті, серпінді ғылыми-техникалық зерттеулер жүзеге асырылатын) және т. б.;

- мемлекеттік маңызы бар ғимараттар (президент және Үкімет резиденциялары, Парламент, әкімдіктер, телестудиялар және т. б.);

- адамдар көп жиналатын орындар (білім беру және мәдениет мекемелері, кәсіпорындар мен ұйымдар және т.б.).

Террористер шабуылының ықтимал қауіпті объектілерінің арасында басып алу немесе жою

мемлекет пен қоғамға елеулі экономикалық, моральдық және өзге де залал келтіруге әкеп соғатын не Террористік актілерді жүзеге асыру құралы ретінде пайдаланылуы мүмкін көлік құралдары бөлінеді. Оларға мыналар жатады: авиация, теміржол, автомобиль, жер асты көлігі; әскери-көлік техникасы. Объектілердің тізімі жергілікті ерекшеліктерді ескере отырып өзгертілуі мүмкін.

Осылайша, ПО терроризмге қарсы қызметінің тиімділігін арттыру мақсатында полиция қызметкерлері Профайлинг технологиясын пайдалана алады.

1. Әкімшілік полиция және жергілікті полиция қызметі қызметкерлерінің қызметіндегі профайлингтің психологиялық технологиясының мазмұны: мақсаттары, міндеттері, объектісі, қағидаттары, нысандары мен әдістері. Әкімшілік полиция бөлімшелері мен жергілікті полиция қызметінің қызметінде профайлингтің психологиялық технологиясын қолданудың кейбір аспектілерін қарастырыңыз.

Профайлингтің психологиялық технологиясына үйретілген әрбір полицей өзінің қандай мақсаттар мен міндеттерді орындай алатынын, қызметті ұйымдастырудың қандай принциптерін басшылыққа алу қажет, қандай нысандар мен әдістер көмегімен нақты білуі тиіс.

Сонымен, әкімшілік полиция мен жергілікті полиция қызметкерлерінің қызметінде профайлингтің

психологиялық технологиясын қолданудың негізгі мақсаты терроризмге қарсы іс – қимыл болып табылады-қоғамдық қауіпсіздікке ықтимал қауіп төндіретін профильдерді анықтау арқылы террористік актілер мен террористік әрекеттердің алдын алу.

"Терроризмге қарсы күрес туралы" Қазақстан Республикасының Заңында терроризм актісі деп адамдардың қаза болу қаупін туғызатын жарылыс жасау, өрт қою немесе өзге де іс-әрекеттер жасау, елеулі мүліктік залал келтіру не қоғамға қауіпті өзге де зардаптардың болуы, егер бұл іс-әрекеттер қоғамдық қауіпсіздікті бұзу, халықты қорқыту, Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарының, шет мемлекеттің немесе халықаралық ұйымның шешімдер қабылдауына ықпал ету мақсатында жасалса.

"Терроризмге қарсы күрес туралы" Қазақстан Республикасының Заңында жасалғаны үшін қылмыстық жауаптылық көзделген террористік сипаттағы іс-қимылдардың тізбесі де көрсетілген:

- терроризмді насихаттау немесе терроризм актілерін жасауға жария түрде шақыру (Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 256-бабы);
- террористік топ құру, оған басшылық ету және оның қызметіне қатысу (Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 257-бабы);
- террористік немесе экстремистік әрекетті қаржыландыру және терроризмге не экстремизмге өзге де дем берушілік (Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 258-бабы);

- Террористік не экстремистік әрекетті ұйымдастыру мақсатында адамдарды азғырып көндіру немесе даярлау не қаруландыру (Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 259-бабы);
- террористік немесе экстремистік дайындықтан өту (Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің 260-бабы).

Мақсатқа сәйкес келетін міндеттер ретінде мыналарды бөліп көрсету қажет:

- жағдай мән-жайларының (ықтимал орындардың, уақыттың, террористік іс-қимыл бағыты объектісінің)қауіптілік дәрежесін айқындау;
- террористік сипаттағы ықтимал қатер төндіретін адамдарды сыртқы белгілері (киім, заттар мен жүк, бет-әлпеті, қимылдары, дене тұрысы, мінез-құлқы, сөйлеуі) бойынша анықтау;
- күдіктінің террористік сипаттағы қауіп-қатердің ықтимал қауіптілік дәрежесін анықтау;
- террористік сипаттағы ықтимал қауіп төндіретін заттарды анықтау және анықтау.

Шамғанова А.Е

«Психология»

2024 жылғы ____ жинаққа тапсырылды.

Мөрге қол қойылды « ____ » 2024ж.

Форматы 18х25 Офсеттік қағаз. Офсеттік басып
шығару.

Таралымы ____ дана.

ҚР ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң
институтының баспаханасында басылған
030011, Ақтөбе к. 41 разъезд, Курсанттық тас
жолы, 1.